

אברהם יצחק שטיינר

מצוות שילוח הקן

ראשי פרקים:

- א. סוג המצווה
- ב. ברכה על מצווה זו
- ג. מספר המצוות
- ד. הגדרת האיסור
- ה. נוסל את האם ומשלח את הבנים
- ו. זכייה בביצים כאשר האם עדיין רובצת עליהן
- ז. השמטת הבנים מתחת לאם
- ח. מתי עוברים על האיסור?
- ט. נוסל על-מנת לשלח
- י. העשה - תיקון הלאו, או הצלה ממלקות?
- יא. אופן קיום המצווה
- יב. האם ישנם אופנים נוספים לשילוח הקן?
- יג. "ואת הבנים תקח לך"
- יד. משורשי המצווה

בספר דברים (כב, ו-ז) מצווה התורה על מצוות שילוח הקן:

לא תקח האם על-הבנים,
שלח תשלח את-האם ואת הבנים תקח-לך.

במאמר זה נתבונן במצווה מיוחדת זו, כפי שהיא מובאת בספרות הראשונים והאחרונים.

רוב מוני המצוות מנו גם את הלאו של לקיחת אם על בנים וגם את העשה של שילוח הקן. בה"ג מנה שתיים (לאו רה; עשה קנז). רס"ג מנה אחת בשני פיוטיו: בפיוט הערוך לפי סוגי מצוות מנאה כלאו (גר (מהר"פ קלז)) ובפיוט הערוך לפי עשרת הדיברות כתב (שם הוד): "דמי קן אם תשלחהו כי ארך ימים וטוב תתי בלמדוני, זאת נחלת עבדי ה' וצדקתם מאתי, נאם ה'". רמב"ם מנה שתיים (לאו שו, עשה קמח (חינוך לאו תקמד; עשה תקמה)). סמ"ג מנה שתיים (לאו קנ, ע, עשה שה, סה). סמ"ק מנה שתיים (לאו רעד; עשה רז). יראים מנה אחת (לאו שפז). רבי אליהו הזקן מנה שתיים לפי מספרי שורות.

א. סוג המצווה

מהות מצות שילוח הקן איננה חד-משמעית, ולכן נשאלת השאלה: האם מצווה זו היא מצווה חיובית, היינו, שהאדם חייב להשתדל ולחזר אחר קן, כדי לשלח את האם (כשם שחייב הוא לחזר אחר שמיעת קול שופר וכו'); או שמא זוהי מצווה קיומית, היינו, שהעושה אותה מקיים מצווה, אך אין מצווה לחזר אחריה (ואם היא

מצווה קיומית, ישנן שתי דעות לגבי השאלה מתי מתחייבים במצוה זו: יש אומרים שכל מי שנקרה קן צפור בדרכו חייב לשלח, ויש אומרים שרק מי שרוצה לקחת גוזלים חייב בשילוח). יש מי שאומר שזוהי מצווה לעובר על הלאו בלבד, היינו, שרק אדם שעבר על לאו ולקח את האם על הבנים, מצווה לשל את האם.

בנוגע לשאלות אלו ישנן בדברי הראשונים והאחרונים מספר דעות:

- א. זוהי מצווה חיובית¹, שיש לחזר אחריה².
- ב. אין צורך לחפש אחר קן, אך מי שנקרה קן בדרכו - עליו לשלח את האם³.
- ג. המצווה לשלח קיימת רק אם הוא חפץ בבנים⁴.
- ד. המצווה לשלח קיימת רק כשנטל אם על בנים; בין אם עשה זאת בדרך היתר, בין בדרך איסור⁵.
- ה. המצווה לשלח קיימת רק אחרי שעבר על הלאו, כמו השבת גזילה שאיננה שייכת במי שלא גזל⁶.
- לפי דעות א'-ג', מצווה זו היא גם מצווה דמעיקרא לפני שנטל גוזלים מהן, ואילו לדעות ד'-ה' המצווה אינה תופסת אלא לאחר שנטלם בלבד.

בגמרא (חולין קלט ע"ב) נאמר:

תנו רבנן: "כי יקרא קן צפור לפניך". מה תלמוד לומר? - לפי שנאמר "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך", יכול יחזור בהרים ויגבעות כדי שימצא קן? ת"ל: "כי יקרא", במאורע לפניך.

מברייתא זו נראה שאין חיוב לחזר בהרים ע"מ למצוא קן⁷, ורק אם נקרה בדרכו יתחייב בשילוח. אומרת המשנה (חולין קמא ע"א):

הנוטל אם על הבנים - רבי יהודה אומר: לוקה ואינו משלח.

וחכמים אומרים משלח ואינו לוקה. זה הכלל: כל מצות לא תעשה שיש בה קום עשה - אין לוקין עליה.

1. לפי דעה זו, מוטלת על האדם מצווה לשלח את הקן, ואעפ"כ מי שעבר ליד קן והתעלם לא ביטל עשה. מי שנקרה קן בדרכו צריך לשלח את האם לדעה זו ולדעה הבאה, אולם מי שלא עשה כן - הדבר דומה למי שלא לבש בגד של ארבע כנפות ולא התחייב בציצית (פתחי תשובה, י"ד סימן רצ"ב ס"ק א, בשם ספר צפנת פענח, ריש הלכות יסודי התורה אות ה'; ספר משנת חכמים ריש הלכות יסודי התורה).
2. האר"י הקדוש. וכן הביאו בשמו נושאי כליו של השו"ע ביו"ד סימן רצ"ב: בית לחם יהודה ד"ה אלא, לקט הקמח ד"ה כי, ר' עקיבא איגר ד"ה שילוח, בשם החוות יאיר, סימן פתחי תשובה ס"ק א, "ברכי יוסף" בקונטרס אחרון על סימן רצ"ב אות ב ושיורי ברכה שם אות ב. ספר חרדים (טז, מב).
3. שו"ת תורה לשמה למרן הבן איש חי ס"י רע"ז, שו"ת חוות יאיר ס"י ס"ז, (וכן משמע בשו"ת חכם צבי ס"י פ"ג) ועיין הערה 1.
4. רבנו בחיי, בפירושו לתורה כאן.
5. עיין להלן בהסבר דעת הרמב"ם ע"פ החת"ם סופר.
6. רבי יוסף אבן פלאט (דבריו מובאים באבודרהם, ריש הלכות ברכות), שו"ת הרשב"א חלק א' ס"י יח, תשובות הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, ס"י קפט, ועיין להלן בהסברו של מהר"פ בשיטת הר"ם ג והרמב"ם.
7. מכאן הביא החוות יאיר בסי' ס"ז ראייה לכך, שמי שמזדמן קן בדרכו אינו רשאי להתעלם ממנו, אלא חייב לשלח את האם (דעה ב' לעיל). אך לכאורה נראה שפשט הברייתא אינה סותרת את דעה ג', היינו, שרק החפץ בבנים מתחייב, והברייתא לא באה אלא לשלול את הדעה שצריך לחזר אחר קן.

הגמרא שם הסיקה, שרבי יהודה מודה שאין לוקין על לאו הניתק לעשה, אלא שבנ"ד הוא חולק משום שלדעתו "שלח" - מעיקרא משמע (רש"י בחולין קמא ע"א, ד"ה "ותו לר' יהודה" פירש: "שלח מעיקרא משמע" - כלומר לא תקח האם, אבל לכשתמצאנה - שלחנה. ואם לקחה - לא קאמר קרא דלשלחה..."). כלומר: לר' יהודה שלוח הקן היא מצווה לכתחילה, היינו: "לא תקח האם" - אלא - "שלח תשלח"; ואילו לחכמים: "לא תקח האם" - ואם לקחת - "שלח תשלח"⁸. ברם, יתכן שחכמים יודו לרבי יהודה ש"שלח" אף מעיקרא משמע, אלא שלדבריהם גם אחרי שעבר על האיסור יכול הוא לשלח ולהיפטר ממלקות.

בויקרא רבה (פרשה ט ד"ה אמר ר"ש) נאמר:

חזקיה אמר גדול שלום, שבכל מצוות כתיב בהו "כי תראה"..." "כי יקרא" - אם באת מצוה לידך, אתה זקוק לעשותה ואם לאו, אי אתה זקוק לעשותה. ברם הכא: "בקש שלום ורדפהר" - בקשהו למקומך ורדפהו למקום אחר⁹.

ממדרש זה ניתן להסיק שחז"ל פירשו את המלים "כי יקרא" - לכשיזדמן, אבל אין צורך לחזור בהרים כדי למצוא קן. ובמלים "לא תקח האם על הבנים שלח תשלח את האם" נאמרו שני פרושים:

א. לא תקח, אלא שלח תשלח.

ב. לא תקח, ואם לקחת שלח תשלח.

ע"פ סיום הפרשיה, "למען ייטב לך והארכת ימים", נראה כי הפרוש הוא - לא תקח אלא שלח תשלח, שהרי אדם שנטל אם על בנים באיסור ובסופו של דבר תיקן את עבירתו, מדוע מגיע לו שכר כה מופלג?! בשלמא מי שעבר ברחוב, ראה קן וטרח לשלח את האם - מגיע לו שכר על כך¹⁰, אך מדוע לעובר עבירה שתיקן את עבירתו מגיע שכר? אלא שניתן לדחות ראייה זו ולומר, ש"למען ייטב לך" איננו מתייחס ל"שלח תשלח", אלא ללאו "לא תקח האם על הבנים". אם נמנעת מלקחתם אעפ"י שהיה באפשרותך לזכות בקלות בכמה גוזלים - עליך נאמר "למען ייטב לך והארכת ימים".

ממקורות אלה ואחרים משמע כדעת הסוברים, שכאשר נזדמנה מצווה זו ליד האדם, עליו לקיימה (שיטה ב' לעיל)¹¹.

8. כך אומר החת"ם סופר (כראייה לכאורה) כתשובה, חלק או"ח סי' ק'

9. המדרש הנ"ל מופיע במקומות רבים בצורות דומות: במדבר רבה פרשה י"ט, ד"ה (כז) "וישמע ישראל": "אם באו לידך, אתה מצווה עליהם, ולא לרדוף אחריהם", וכן הוא בתנחומא בוכר שם; תנחומא חוקת סי' כב: "כולם אם באו לידך אתה מצווה עליה, ולא לרדוף אחריה...". דברים רבה פרשה ו' "רבנן אמרי: למה שני פעמים ("שלח"; "תשלח")? - שאם ארעה לך המצווה הזאת פעם שניה, לא תאמר: כבר יצאתי ידי חובתי, אלא כל זמן שתארע לך - אתה צריך לקיימה אבות דרבי נתן נוסחה ב', פרק כד: "על (כל) המצוות שכתורה מהו אומר? - כי יקרא קן ציפור", "כי תפגע שור אויבך".... מצווה שהיא באה לידך - את זקוק לעשותה".

10. אשר לשכר הגבוה, אמרו חז"ל (חולין פרק י"ב משנה ה' ובמדרשים רבים): "ומה אם מצווה קלה שהיא כאיסור אמרה תורה ל'מען ייטב לך והארכת ימים', ק"ו למצוות חמורות שכתורה"

11. שיטה ג' לעיל, שסברה שיש עניין לחזור אחר מצווה זו, תאמר שאמנם נאמר "כי יקרא", אך זה אומר רק שאין חיוב לחזור, ומכל מקום יש עניין למהדרים אחר המצוות לחזור אחר מצווה זו ושכמותה.

שיטה ג' לעיל, שסברה שזוהי מצווה קיומית, ואין חיוב לעשותה אלא אם כן רצונו בבנים, תאמר ש"אם באת מצווה לידך" פירושו כשרצונך בקן.

הגמרא (חולין דף קטו ע"א) שואלת האם מי שעבר על "לא תקח" אסר את העוף באכילה מטעם שנעשתה בו עבירה ועונה "לא אמרה תורה שלח לתקלה", כלומר, לא יתכן שהתורה תחייב בשילוח עוף האסור בהנאה ובני אדם יצודו אותו לאחר שילוחו וייכשלו באכילתו. נראה שהנחת היסוד של תרוץ זה היא שמהותה של מצות "שלח" הינה בעוף שכבר נעשתה בו עברה. אך ניתן לדחות את הראיה ולומר שהגמרא הוכיחה מהיתור - "שלח תשלח" שמי שנטל משלח ואינו לוקה, ואין המצווה קיימת רק במקרה שעבר ונטל.

הרמב"ם בספר המצוות (עשה קמח), כתב:

היא שציוונו לשלח את הקן, והוא אמרו יתעלה: "שלח תשלח"¹².

היא שהזהירנו מקחת קן הצפור בכללו בעת הצידה, האם והבנים... וזה הלאו ניתק לעשה (ל"ת שו).

מדבריו משמע שלעשה יש גם משמעות עצמאית וניתן לקיימו מבלי לעבור על הלאו. כך משתמע גם מדבריו במורה נבוכים (ח"ג פרק מח). שם הוא עוסק בהסבר המצוות הקשורות באכילת בעלי חיים (שחיטה, אותו ואת בנו וכו'). הרמב"ם מקדים ואומר שהתורה מתירה אמנם לאכול בשר, אך מתחשבת בצער בעלי חיים ומגבילה את האדם בגללו. וכך כתב שם הרמב"ם לעניין שילוח הקן:

כי הביצים אשר כבר דגרה עליהן, בדרך כלל, והאפרוחים הצריכים לאימן, אינן ראויים לאכילה, וכאשר ישלח את האם ופרחה לבדה - אינה מצטערת בראיית לקיחת הבנים, ואפשר שיהא זה גורם על הרוב לעזיבת הכל, כיון שהנלקח אינו ראוי לאכילה ברוב המקרים.

עפ"י דבריו האחרונים הסיק הרב יוסף קאפח שליט"א (הערה 28 במהדורתו) שאם אין רצונו בבנים, עדיף שיניח להם ולא יפריע את מנוחתם, שהרי הטעם של שילוח הקן הוא שבסופו של דבר יימנע מלדחתם ויעזבם לנפשם (ולא כשיטת החוות יאיר). אם כן, לכאורה, סובר הרמב"ם שזו מצווה קיומית, שרק אם רוצה בבנים - חייב בה. אך בהקדמה להלכות שחיטה משתמע שסובר שהמצווה היא רק כשעבר על הלאו, שהרי כתב (שו): "יש בכללן חמש מצוות... (ד) שלא לקח האם על הבנים. (ה) לשלח האם אם לקחה על הבנים". זאת ועוד, בפרק יג מהל' שחיטה פותח הרמב"ם ואומר: "הלוקח אם על הבנים ושחטה, הבשר מותר באכילה ולוקה על שחיטת האם... ואם שלחה אחר שלקחה - פטור". לא פתח דבריו באומר:

שיטה ד' לעיל, שסברה שרק אם נטל את הקן חייב לשלח, תאמר ש "באת... לידך", פירושו שכבר נטלת האם והמצווה באה לידך, כפשוטו - הקן בידך.

אשר לשיטה האחרונה (ה' לעיל), זו הסוברת שמצות שילוח הקן היא רק אחר שעבר על איסור, חשען, כנראה, שהדברים שנויים במחלוקת בחז"ל, דברי המדרש הם אליבא דר' יהודה ש"שלח" - מעיקרא משמע, אולם ההלכה כדעת רבנן דפליגי על רבי יהודה לשיטה זו חכמים חולקים על רבי יהודה באופן קוטבי, והם סוברים ש "שלח תשלח" משמע שרק מכאן ולהבא, דהיינו: רק אחר שעבר ולקח אם על הבנים ואין שום מצווה בשילוח מעיקרא עיין עוד בתשובות חת"ם סופר או"ח סי' ק', שו"ת חוות יאיר סימן ס"ז, שו"ת חכם צבי סי' פ"ג, מהר"פ על הרס"ג מצות ל"ת קלז ועיין באריכות בספר עמודי הארזים, חלק ד' סי' ס"ב.

12. בגירסה הערבית, ובספר הבתים: "היא שציוונו בשילוח הקן". במנין הקצר: "לשלח הקן שנאמר: "שלח תשלח את האם" ובמהדורת הרב קאפח שם: "לשלח אם צפור מן הקן".

"מצות עשה לשלח את האם, שנאמר 'שלח תשלח', אלא מציג את המצווה כתיקון הלאו בלבד.

ניתן לישוב דבריו בכמה אופנים:

א. ניתן לומר שלדעת הרמב"ם זוהי מצווה לעוברי העבירה בלבד, היינו אחר שלקח האם על הבנים ועבר על האיסור (דעה ה' דלעיל). במנין העשין הרמב"ם אמנם לא הזכיר זאת משום שהסתמך על דבריו במנין הלאוין, שלא זו היתה לעשה. לשיטת הרמב"ם, יש למנות לאו הניתק לעשה כשתי מצוות. (עיין הקדמה, שורש ששי; שם הזכיר הרמב"ן את שילוח הקן כדוגמא לכך). אשר לדבריו במורה נבוכים יש לומר ש"רוח אחרת היתה לרבנו במורה"¹³. זוהי שיטתו של המהר"פ בדעת הרמב"ם (ל"ת קלז) והוא מביא לה ראיות מכמה הלכות ובעיקר מן העובדה שהרמב"ם לא הביא להלכה שהנוטל ע"מ לשלח לא עבר על הלאו¹⁴. לדעתו דין זה נאמר רק לפי ר' יהודה, ואילו לחכמים, שכמותם פסק הרמב"ם להלכה, אין חיוב העשה חל אלא על מי שעבר על הלאו (עיין פרק הגדרת האיסור).

ב. פתרון אפשרי נוסף הוא כי לדעת הרמב"ם חיוב העשה חל רק על מי שכבר נטל את האם¹⁵, אולם אין זו בהכרח מצווה הבאה בעבירה כי אם נטלה ע"מ לשלח לא עבר בלאו¹⁶. גם לפי שיטה זו סובר הרמב"ם שהמצווה העקרית היא הלאו, ולכן הציג הרמב"ם את הדינים באופן זה¹⁷. (וראה לקמן עמ' 100 בשאלה מה אפשר ללמוד מכך שמנה עשה).

בפירושו לתורה באר הרמב"ן את טעם המצווה על דרך הנגלה ועל דרך הנסתר. לדעתו אין המצוות הללו (אותו ואת בנו ושילוח הקן) נובעות מכך שהקב"ה מרחם על בעלי החיים, אלא הן גזירות עלינו, כדי שאנו נלמד את מידת הרחמנות ולבל נתאכזר. מדבריו ע"פ הנגלה מדייק החת"ם סופר (א"ח ק, ד"ה ועיין): שאם אין האדם

13 עיין שו"ת דברי חכמים חלק י', סימן א', שכתב כך בעניין סתירה בין דבריו במו"נ לדבריו בהל' תפילה - עיין מגדל עז פ"א מהל' יסודי התורה, הלכה י'.

14 הגמרא העלתה אפשרות שהעושה כן מתחייב בקיום העשה ולא עבר על הלאו (חולין דף קמא), וראה להלן.

הראב"ד סובר ששילוח הקן אינו בהכרח מצווה הבאה בעבירה כפי שאנו רואים מהשגתו המובאת באבודזהם ריש הל' ברכות על הרמב"ם הוא אינו משיג ומכאן ראייה שהוא הבין ברמב"ם שגם לשיטתו, זו אינה בהכרח מצווה הבאה בעבירה.

15 אפשרות זו קרובה לאפשרות השלישית שהוזכרה לעיל - חיוב העשה חל רק על מי שרוצה גזולים ההבדל הוא שלפי הדעה המוצגת כאן החיוב אינו חל על מי שיכול ליטול את הגוזלים בלי ליטול את האם כלל.

16 כך הבין אותו החת"ם בתשובה, א"ח, ס"י ק'.

17 בספר "קן ציפור השלם" מאת הרב דן שוארץ, עמ' כז-לה מתרץ שפרק זה ברמב"ם מחולק לשניים: החלק הראשון (הלכות א-ז) עוסק במי שעבר על הלאו, ואילו החלק השני (הלכה ח ואילך) עוסק במי שבא לקיים את העשה בשל רצונו בבנים והוא נתחייב בעשה. להבנה זו יהיו לפי הרמב"ם שני אופנים לקיום המצווה:

א. נטלה ע"מ לשלח, ומשלחה ונוטל הבנים - אדם כזה קיים העשה ולא עבר על האיסור.
 ב. נטלה ע"מ הבנים באיסור, ואח"כ קיים העשה - נפטר מן המלקות מדברי רבי אליהו הזקן נראה, שראה את דברי ה"ה"ק, משום שציטט במצות עשה את הפסוק "כציפור נודדת מקינה", פסוק שנזכר בזה"ק (מדרש רות, מאמר "קן ציפור" עיין בפרק משורשי המצווה, עמ' 127) לגבי העשה. גם בלאוין הביא פסוק הנזכר בזה"ק (חלק א' דף קנח ע"א) לגבי הלאו: "אם הבנים שמחה". יש להעיר כי באופן פשוטי נראה שהוא אומר דברים הפוכים מן ה"ה"ק: "לא תקח", אלא עליך לקחת את הבנים ואז "אם הבנים שמחה" ולא עצובה כפי שמתאר ה"ה"ק אלא שניתן לומר ש"אם הבנים" בדברי ר' אליהו כאן, פירושה כנסת ישראל, ואז אין סתירה ביניהם.

חפץ בבנים, לא רק שאין עליו מצווה, אלא נמצא שאם שלח ולקח הרי שהתאכזר, וזהו היפוך מגמת המצווה. יש להסתפק בנוגע שהביא הרמב"ן ע"פ הסוד, שעליו אמר: "והנה המצווה הזאת רומזת לעניין גדול ולכך שכרה מרובה: 'למען יטב לך וכו'", יש לשלח את הקן גם כשאין רצונו בבנים, ולפ"ז תהיה מצות שילוח הקן מצווה חיובית. ואם אכן כך, יש לדון אם מסכים הרמב"ן עם הכלל שמיכא בחת"ם סופר (שם ד"ה אמנם) שהיכי דפליגי הנגלה עם הנסתר אין לנו עסק בנסתות, והנגלות לנו ולבנינו.

ספר החנוך הגדיר את המצווה: "שלא נקח קן ציפור אלא שנשלח האם", "לשלח האם מן הקן קודם שיקח הבנים", מלשונו נראה שהמצווה היא "לא תקח" אלא "שלח תשלח", כלומר: חיוב העשה חל לא רק על מי שכבר עבר על הלאו. בדבריו הביא את טעמיהם של הרמב"ם, הרמב"ן ועוד, ולא הזכיר שיש טעם על דרך הסוד. בסיום דבריו אומר: "ועובר על זה ולקח האם בעודה על בניה, בטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו "דלא תקח האם". מכאן נראה שלדעתו מי שעובר ליד קן והתעלם לא ביטל את העשה, אלא רק מי שלקחה בעודה על בניה. בעל ה"מנחת חינוך" אכן כותב, שמצווה זו חלה רק אם ברצונו ליקח הבנים.

היראים כלל לא מנאה כמצוות עשה. יתכן שלדעתו אין כלל מצות עשה, אלא משמעות הפסוקים היא שלא יקח האם, אלא אם ירצה רשאי לקחת את הבנים בלבד. אך מלשונו: "וכל היכא דמחייב לשלח קאי בלא תקח" משמע שיש מצב שבו חייב לשלח".

מלשון הסמ"ג והסמ"ק נראה שיש כאן מצווה ולא רק תקון למי שכבר לקח. מלשון ר"א¹⁷ ניכר שלדעתו העשה מוטל על מי שנקרה בדרכו קן או על מי שרוצה באפרוחים¹⁸.

נראה שמחלוקתם של גדולי ישראל בהבנת סוג המצווה, תלויה גם בהבנת שורשי המצווה. יש הרואים את מצות שילוח הקן כ"הכרח בל יגונה" - אין ברירה, האדם מוכרח לאכול כדי להתקיים, והותר לו בשר בעלי חיים משום שזהו המזון הטוב לו. במסגרת היתר זה נצטווה האדם שלא להתאכזר, כך יוסברו המצוות: שחיטה, אותו ואת בנו, בשר בחלב ומצות שילוח הקן (רמב"ם ואחרים, שיטות ד' וה' לעיל ואולי גם שיטה ג'). ויש הרואים בה מצווה חיובית: יש עניין מיוחד לשלח את האם ואולי גם לקחת את הבנים, משום שהדבר מעורר רחמי שמים על העולם (ש"ת חוות יאיר סי' ס"ז,

18. מדברי רבי אליהו הזקן נראה, שראה את דברי הזוה"ק, משום שציטט במצות עשה את הפסוק "כציפור נודדת מקיניה", פסוק שנזכר בזוה"ק (מדרש רות, מאמר "קן ציפור" עיין בפרק משורשי המצווה, עמ' 127) לגבי העשה. גם בלאוין הביא פסוק הנזכר בזוה"ק (חלק א' דף קנח ע"א) לגבי הלאו: "אם הבנים שמחה". יש להעיר כי באופן פשוטי נראה שהוא אומר דברים הפוכים מן הזוה"ק: "לא תקח", אלא עליך לקחת את הבנים ואז "אם הבנים שמחה" ולא עצובה כפי שמתאר הזוה"ק. אלא שניתן לומר ש"אם הבנים" בדברי ר' אליהו כאן, פירושה כנסת ישראל, ואז אין סתירה ביניהם. עלינו להעיר, שאע"פ שה"חווה יאיר" אומר שלטעמו של הזוה"ק נראה שהרואה קן ציפור צריך לשלחו כדי לעורר רחמי שמים על העולם. היו שהפליגו לומר שראוי לחזר אחר מצווה זו (כך מובא בשם האר"י הקדוש), ונזכר בכמה פוסקים, עיין הערה לעיל), מכל מקום רבנו בחיי בפירושו לתורה (על אתר), שהביא בין השאר את טעמו של הזוה"ק, אומר שהמצווה קיימת רק כאשר היא מזדמנת לאדם (כמש"כ בשו"ת תורה לשמה למרן הבן איש חי, סימן דעט). ורק כשרצונו לקחת את הבנים.

ע"פ הזוה"ק ועוד¹⁹. אלה הן שיטות א' וב' לעיל) (עיין הרחבת הדברים בפרק משורשי המצווה, עמ' 129). למחלוקת זו ישנן השלכות נוספות מלבד הדיון הישיר באשר לסוג המצווה שלפנינו, כגון: האם יש מקום להחמיר? באיזה כוון? האם המחמיר על עצמו לא יצור מצב בו לפי שיטה אחרת הוא עובר עבירה?²⁰ וכיו"ב.

ראשית נדון בשאלה האם יש מקום להחמיר. ה"חוות יאיר" (שם סז) נשאל האם מי שהולך בדרך וראה קן, עליו לשלחו או שמתר לו להמשיך בדרכו. בסוף תשובתו הוא מסיק שאפילו אם זהו רק ספק - ראוי להחמיר. מבחינתו, להחמיר פירוש הדבר לשלח ולא להמשיך בדרך תוך התעלמות מן הקן. לעומתו, כשנשאל החת"ם סופר האם מי שנזדמן לו קן בשבת צריך לשלחו או לאו, אמר שהש"ס חולק על טעמו של הזהר, ולפי הש"ס אין זו מצווה חיובית. בסוף דבריו הוא כותב: "וידוע היכי דפליגי הנגלה עם הנסתר - אין לנו עסק בנסתרות, והנגלות לנו ולבנינו". בתוך אותה תשובה הוא אומר שלטעמם של הרמב"ם והרמב"ן, מי שאינו חפץ בקן, לא רק שאינו עושה מצווה, אלא עושה הוא מעשה אכזרי, ובמקום שמצווה זו תחנכנו למידת הרחמים הוא מתרגל לנהוג באכזריות.

שאלה זו (האם וכיצד להחמיר) מורכבת יותר מכפי שהיא נראית, משום שיש לדון כיצד יכול אדם לשלח בפועל, כך שמצד אחד יקיים מצווה לדעת הסוברים שזו מצווה חיובית או קיומית, ומאידך לא יעבור על הלאו (לדעת החולקים). ראה בעניין זה בפרק "אופן קיום המצווה" (עמ' 123).

ב. ברכה על מצווה זו

אשר לשאלה, האם יש לברך על מצווה זו, נחלקו הראשונים והאחרונים. יש אומרים שאין לברך על מצווה זו ולהלן נימוקיהם:

א. אין זו מצווה חיובית כשאר מצוות ואין חיוב לחזר אחריה אלא לכשיזדמן (רבנו בחיי כאן).

ב. אין חיוב לשלח אלא כשרצונו בבנים (רבנו בחיי כאן).

ג. שמא יהיו הביצים מוזרות, ומספק - אין לברך (תורת נתנאל סי' ט' - הובא בפתיח תשובה כאן, ס"ק ב').

ד. מצות שילוח הקן היא מצווה הבאה בעבירה ואין מברכין על מצווה הבאה בעבירה (מהר"י אבן פלאט, הובאו דבריו באבודרהם ריש הל' ברכות²¹; רשב"א ח"א סי' י"ב; תשובות רשב"א

19. עלינו להעיר, שאע"פ שה"חוות יאיר" אומר שלטעמו של הזוהר נראה שהרואה קן ציפור צריך לשלחו כדי לעורר רחמי שמים על העולם. היו שהפליגו לומר שראוי לחזר אחר מצווה זו (כך מובא בשם האר"י הקדוש, ונזכר בכמה פוסקים, עיין הערה לעיל), מכל מקום רבנו בחיי בפירושו לתורה (על אתר), שהביא בין השאר את טעמו של הזוה"ק, אומר שהמצווה קיימת רק כאשר היא מזדמנת לאדם (כמש"כ בשו"ת תורה לשמה למרן הבן איש חי, סימן רעז), ורק כשרצונו לקחת את הבנים

20. בדינו של מי שלא שלח עין לעיל הערה 1

21. אמנם משמע מדברי מהר"י אבן פלאט והרשב"א שהמצווה קיימת רק אחר שעבר על הלאו, אולם ה"ברכי יוסף" אומר שניתן להסביר בדעתם שאפשר לקיים מצווה זו גם מבלי לעבור על העבירה, אך היות שלעיתים יש פוטנציאל קיום אחר שעבר על הלאו - לא חילקו חכמים, וקבעו שלעולם אין מברכין. ועיי"ש מה שכתב בקונטרס אחרון בדעת הראב"ד.

המיוחסות לרמב"ן ס' קפ"ט: "שלא ציונו לגזול כדי להשיב, וליקח את האם כדי שנחזור ונשלח אותה..."; אורחות חיים מהל' ברכות ס' ע"ב.

לעומתם סובר הראב"ד, ככל הנראה, שמברכין על מצווה זו ובכך חולק על הר"י אבן פלאט. לדבריו אין הכרח שזו תהא מצווה הבאה בעבירה, שהרי אם נטלה ע"מ לשלחה, איזו עבירה עבר? (עיין פרק "אופן קיום המצווה", עמ' 123) ויתרה מזו, מי אמר שאין מברכין על מצווה הבאה בעבירה? (בעניין זה האריך בהשגתו על הר"י אבן פלאט והובאו דבריו באבודרהם שם²²).

הסוברים שיש לברך על מצווה זו²³, קרוב לודאי שיסברו כחות יאיר (ס), שמי שנקרה קן בדרכו צריך לשלח. או כאר"י הקדוש שיש עניין לחזר אחר מצווה זו, אולם, לדעת האומרים שאין לברך, לא ניתן להוכיח, מהי סברתם משום שיתכן שהכריעו כך בגלל מחלוקת הפוסקים או מסבות אחרות (כגון סיבה ג' לעיל - שמא יהיו הביצים מוזרות). היה גם מי שסבר שיש לברך על מצווה זו "שהחיינו", כשאר מצוות המזדמנות לעיתים נדירות. לשיטתו, אין כל ספק שזו מצווה שתיתכן גם כמצווה חיובית (או עכ"פ, קיומית).

ג. מספר המצוות

הרס"ג מנה כאן מצווה אחת בלבד. הוא הולך לשיטתו, שבכל לאו הניתק לעשה יש למנות מצווה אחת בלבד. דא עקא, שבפיוטו המחולק לפי העשין והלאוין מנה רק את הלאו, ואילו בפיוט לפי עשרת הדברות, מנה רק את העשה. בעשין ולאוין כתב: "רק לא תקח האם וערלה ולא ידבק חרס בידיים...". ובעשרת הדברות כתב: "דמי קן אם תשלחהו כי אורך חיים וטוב תתי בלמדוני, זאת נחלת עבדי ה' וצדקתם מאתי נאם ה'".

אפשר לתרץ שהרס"ג שינה דעתו, אך אפשר לומר שהרס"ג לא חזר בו, אלא הואיל והוא מונה רק מצווה אחת, אין זה משנה אם ימנה רק הלאו או רק העשה. למרות זאת, אילו ניתן היה לדעתו לקיים את העשה מבלי לעבור על הלאו, היה צריך למנותו כמצווה בפני עצמה ולא להסתפק בלאו. כך אומר המהר"פ, ומסיק שלדעת הרס"ג אין אפשרות כזו. לדעתו, מצווה זו לשיטת הרס"ג, היא מצווה למי שעבר ולקח, היינו שרק אחר שנטל אם על בנים ועבר על הלאו - יכול הוא (וצריך) לקיים את העשה של שילוח האם. ברם, אם נרצה לתרץ שהרס"ג לא חזר בו יהיה הדבר קשה מאד. הרי בפיוט זה הוא אומר "דמי קן אם תשלחהו", כלומר מדובר פה על עשית מעשה של שילוח. דברים אלו נלמדים גם מהמשך דבריו: "כי אך ימים וטוב תתי בלמדוני". קשה לומר שמדובר על העובר ליד קן ומשלב את ידיו מבלי לעשות מאומה. מדוע יזכה אדם בשכר על מעשה כזה?

נראה שאמנם לפי רס"ג יש אפשרות לקיים העשה מבלי לעבור על הלאו, אלא מאחר שעשה זה הוא גם ניתוק הלאו לא ראה הרס"ג למנותו כמצווה בפני עצמה.

22. יתכן שדבריו שם קשורים למחלוקתו עם הרמב"ם בהל' ברכות פ"א ה"ט, בעניין מי שאכל דבר איסור, שלפי הרמב"ם אינו מברך לא לפניו ולא לאחוריו, ולפי הראב"ד מברך.

23. שו"ת סמא דחיי סימן ג'; הגהות מור וקציעה מכת"י; ועיין הגהות והערות לטור החדש ס"י רצ"ב ס"י ק"ח ועוד.

ראיה לכך אפשר למצוא בפירושו לתורה: "שלח - אלא שלח". שם מפרש, איפוא, ש"שלח תשלח" זהו אופן חיובי של קיום המצווה, שהרי לא פרש: "ואם לקחת - שלח"²⁴. להסבר זה יש להביא ראיה גם מדבריו בספרו "הנבחר באמונות ודעות". שם (מהדורת הרב קאפח, עמ' קפז) כותב שעל שש מצוות מקבל האדם שכר בעוה"ז אפילו אם כפר, ואחת מהן הינה הרחמנות על בעלי חיים, כאמרו: "שלח תשלח את האם". מהעובדה שצטט הרס"ג דווקא את "שלח תשלח" ולא את "לא תקח האם על הבנים", משמע שמדובר על אדם שעשה מעשה חיובי של שילוח מפני רחמנותו, ולא רק נמנע ממעשה שלילי של לקיחת אדם על בנים. לפי הסבר זה, שלשיטת רס"ג יש אפשרות גם לקיים העשה מבלי לעבור על הלאו, יש לשאול: האם זו מצוה מעיקרא או רק כשנטלה? (עיין בפרק "הגדרת האיסור").

הרמב"ם מנה שתי מצוות, כפי שכבר ראינו לעיל. היראים מנה כאן מצווה אחת בלבד וזוהי מצות לא תעשה. יתכן שהוא סובר שעיקר המצווה הוא הלאו, ולשון "שלח תשלח" אינו מצווה אלא לאפוקי מלקיחת האם בנוסף לבנים. כך גם "בחוי' תעמד" אינה מצווה, אלא באה רק לאפוקי מלהיכנס לבית, ואין עקרון מיוחד לעמוד בחוי' דווקא. ה"ה כאן, אין עקרון לשלח את הקן ואין מצווה כזו, ולא הקפידה התורה אלא שלא יקח האם על הבנים. מהי א"כ שיטתו של הרמב"ם שמנה עשה? האם לדעתו יש מצווה חיובית לשלח, המוטלת על אדם כלשהו? - ואם כן אזי על מי מהבאים היא מוטלת - על כל אדם? על אדם שמצא קן? על אדם שרוצה גוזלים? או שמא על מי שחטא (ראה לעיל)?

ד. הגדרת האיסור

בבואנו להגדיר את האיסור מתעוררות מספר שאלות מהותיות:

א. האם האיסור הוא בנטילת האם בהיותה רובצת על הבנים, או שמא האיסור הוא ליטול את שניהם? ומכאן יש לשאול מה דינו של הנוטל את האם ומשלח את הבנים? (האם עבר על איסור או שרק בטל עשה?), וכן מה דין הלוקח ביצים בעוד האם רובצת עליהם?

ב. מהי נקודת הזמן שבה עובר אדם על האיסור: האם בשעה שלוקחה, או רק כשלא ניתן עוד לקיים את העשה ולתקן את העבירה? האם הנוטל אם על בנים ואח"כ שילחה לא מתוך שחזר בתשובה, אלא מיראת מלקות - עבר כבר על האיסור וצריך לשוב בתשובה, או שמא האיסור עדיין לא נגמר, וכעת הוא תיקן אותו לגמרי? מה דין הנוטל ע"מ לשלח?

בקריאה ראשונית של הפסוקים, נראה שהפירוש הוא "לא תקח האם עם הבנים" (כמו "פן יבוא והכני אם על בנים" (בראשית לב יב) ועוד). אבל יונתן בן-עוזיאל

24 עיין לעיל עמ' 93 במחלוקת ר' יהודה וחכמים. יתכן שהוא סובר בפירושו לתורה כר' יהודה אך יתכן שסובר כחכמים וככלל הנקוט בידינו: "יחיד ורבים - הלכה כרבים", אך הוא אומר שלדברי חכמים שתי המשמעויות נכונות: אלא שלח תשלח ואם לקחת - שלח תשלח

תרגם: "לא תסב אמא מעל בניה" וכמותו פירש גם רש"י²⁵: "לא תקח האם בעודה על בניה".

לדעת מהר"פ האיסור הוא לקחת בין את האם בין את הבנים, בעוד האם רובצת על האפרוחים או הביצים. (וכן הוא מביא בשם הלחם משנה על המשניות). לשיטתו, אם אדם יטול ביצים או אפרוחים כשהאם רובצת עליהם - יעבור ג"כ בלאו זה, ויתחייב בקיום העשה של שילוח האם. (עיין לקמן).
במשנה (חולין יא,ג) נאמר:

אמר הריני נוטל את האם ומשלח את הבנים - חייב לשלח, שנאמר: "שלח תשלח את האם".

יש שאינם גורסים את המילה "לשלח" וכך הגירסא בתלמוד הבבלי שלפנינו. עפ"י גירסא זו יתכן שהכוונה היא חיוב מלקות, משום שעבר על הלאו. להבנה זו, המשנה מוכיחה מהפסוק "שלח תשלח את האם", שהפסוק שלפניו יתפרש כ"לא תקח האם כשהיא על הבנים". נראה שהרמב"ם גרס את המילה "לשלח" (עיין הל' שחיטה יג ו).

יש המביאים ראיה נוספת להבנתם של חז"ל מדברי הגמרא על משנה זו (חולין דף קמא). הגמרא הביאה לימוד לכך שאין ליטול אם על בנים אפילו לדבר מצווה, והתחבטה בשאלה מדוע יש צורך בלימוד מיוחד לעניין זה, שהרי דבר מצווה הוא בסך הכל עשה, ועשה אינו דוחה לא תעשה ועשה (שישנם בשילוח הקן). אם אכן האיסור הוא רק כשאדם נוטל האם עם הבנים, יכולה היתה הגמרא לומר שמדובר במי שצריך רק את האם לדבר מצווה, שאז אינו עובר בלאו, והיה צורך בפסוק לומר שאין העשה הזה דוחה את העשה של שילוח הקן²⁶.

אך ניתן להביא ראיה גם לפירוש שהאיסור הוא בנטילת שניהם. בתוספתא (חולין דף י"ב) נאמר:

נטל את האם, ולא הספיק ליטול את הבנים עד שמתו, או עד שנעשו טריפה - פטור מלשלח. נטל את האם ואח"כ נטל את הבנים - חייב לשלח. את הבנים ואח"כ את האם - פטור מלשלח. אחד נוטל את האם ואחד נוטל את הבנים - חייב.

לפי דברי התוספתא רק מי שנוטל את האם ואח"כ נוטל את הבנים - חייב לשלח. ייתכן שגם הנוטלם כאחד חייב לשלח (אולי זה קל וחומר), אבל מי שנטל רק את האם ולא הספיק ליטול הבנים עד שמתו וכו' - פטור. אמנם נראה שדברי תוספתא זו לא נפסקו להלכה, שכן לא מצינו הלכות אלה ברמב"ם ואף לא בדברי הראשונים, ועל-כן, ממילא, לא תוכל לעשות "תנא דמסייע" לשיטת הסוברים שהאיסור הוא בנטילת שניהם.

25. כך הבינו ה"מנחת-חינוך" והרא"ם את דברי המהר"ל. המהר"ל ב"גור אריה" אומר שיש ראיה לפירוש רש"י מ"שלח תשלח את האם", משמע שהאיסור בלקיחת האם. לדעתו "לא תקח האם על הבנים" בא לומר שהאיסור הוא רק כאשר היא ממש על הבנים, ולכן כשכנפיה אינן נוגעות בקן - מותר לקחתה.

26. הוכחה זו הובאה בשו"ת חוות יאיר סי' סז, "מנחת חינוך" כאן וכן "לב אריה". יש אפשרות לדחות ראיה זו, ואין זה המקום להאריך.

הרס"ג (בפיוט לפי עשין ולאיון) אומר:

רק לא תקח האם / וערלה

לא ידבק חרם בידים.

מדבריו אלה נשמע שהוא פירש: לא תקח האם מעל הבנים, שהרי הוא לא כתב "רק לא תקח האם על הבנים". אולם בפירושו לתורה, אומר הוא: "על הבנים - עם הבנים", ומכאן שלדבריו האיסור הוא בנטילת שניהם. לפיכך צריך לומר שבפיוט קיצר רס"ג, כדרכו של פיוט, ורק רמז לאיסור ע"י ציטוט של חלק מן הפסוק, מבלי לפרט.

לעיל הזכרנו את דעת המהר"פ המפרש שהאיסור הוא בין בנטילת האם ובין בנטילת הבנים. המהר"פ מבאר כך גם את דעת הרס"ג²⁷. אלא שדברים אלה לא יושבו עם פירוש הרס"ג לתורה, ונצטרך לומר ששם סבר הרס"ג אחרת, ואולי אין ביאורו שם להלכה, אלא לבאר פשוטו של מקרא.

כותב בעל ספר החינוך במצות העשה תקמ"ה: "לשלח האם מן הקן, קודם שיקח הבנים..." ובסיום דבריו מוסיף: "ועובר על זה, ולקח האם בעודה על הבנים - ביטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו דלא תיקח האם..." ומכאן שלדבריו האיסור הוא בנטילת האם - כשהיא על הבנים. גם ממנין המצוות שלו, בו הגדיר את הלא תעשה: "שלא ליקח האם מעל הבנים" מוכח שפירושו לפסוק מעל ולא עם.

ואמנם במצות לא תעשה (תקמ"ד), כותב בעל ספר החינוך: "שלא ניקח קן ציפור האם והאפרוחים או הביצים בכללו (ג: בכלל) אלא שנשלח האם..." משמע שהאיסור הוא רק כאשר נוטל את שניהם. ויש לומר שכוונתו לאפוקי מי שמשלח את הבנים ונוטל את האם, שאי אפשר לעשות כך ולהפטר אלא צריך דווקא לשלח את האם, אולם גם מי שנוטל את האם בעודה על בניה, ואת הבנים משאיר בקן - עובר על האיסור.

אם כן, האם יש להוכיח מן הטעמים שנאמרו במצווה זו כיצד הבינו הראשונים את הפסוק? - ניתן להשיב כי באופן חלקי כן. (הטעמים יובאו בהרחבה, בע"ה, בפרק "משורשי המצווה"). אנו נתייחס להלן לנימוק שהופיע בדברי הרמב"ם (פרק י"ג מהל' שחיטה, הלכה ז).

אשר לנימוק של הכחדת המין - אפשר להבינו גם כנימוק לאיסור על לקיחת שניהם, אך אפשר שזהו נימוק גם לסוברים שהאיסור הוא בלקיחת האם, שהרי הבנים הצריכים לאמם, ויתכן מאד שלא ישרדו בטבע כשלוקחים את אמם, ונמצא שבכך "כאילו יכרית המין". גם נימוק האכזריות יכול להתפרש לכאן או לכאן. ה"מנחת חינוך" מביא בדבריו את שתי האפשרויות. נוטה לפרש כספר החינוך, ומקשה על הדעה השניה מן הגמרא בחולין דף קמו, שהבאנו לעיל.

27 ראייתו היא מכך שהגמרא אמרה במפורש "דאמר רב יהודה אמר רב: אסור לזכות בביצים כל זמן שהאם רובצת עליהן, שנאמר "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך". לשיטת הרס"ג המונה כל לאו הבא מכלל עשה כלאו, היה צריך למנות כאן לאו עצמאי ליקח הבנים כשהיא רובצת עליהם, ומכאן שזה איננו לאו עצמאי, כי אם חלק מן האיסור של "לא תקח האם על הבנים", שהאיסור הוא לא תיקח (לא אם ולא בנים) כשהאם על הבנים

הרמב"ם, בהגדרת הלא תעשה, אומר (ספר המצוות, ל"ט ש"ו): היא שהזהירו מקחת קן הצפור בכללו²⁸ בעת הצידה האם והבנים, והוא אמרו: "לא תקח האם על הבנים". במנין הקצר כותב הרמב"ם: "שלא ליקח אם על הבנים...", מדבריו נראה שהאיסור הוא בנטילת שניהם, ולא בנטילת האם כשהיא על הבנים. למעשה, בכל תחילת פרק י"ג משתמע ג"כ שלדעת הרמב"ם האיסור הוא רק בנטילת שניהם: "הלוקח אם על הבנים ושחטה - הבשר מותר האכילה ולוקה על שחיטת האם, שנאמר: "לא תקח האם על הבנים". נטל אם על הבנים וקצץ אגפיה... וכיצד משלח האם? אוחז בכנפיה ומפריחה...". בהמשך כותב הוא בהלכה ו': "האומר הריני נוטל את האם ומשלח את הבנים - חייב לשלח את האם, שנאמר: "שלח תשלח את האם". משמע שעד כאן דיבר הרמב"ם על מי שלקח את שניהם. מהלכה זו נראה שמי שנטל רק את האם - חייב לקיים את העשה, אך לא עבר על הלאו. (ואם לא שילחה עד שמתה - ביטל העשה, אך לא ילקה)²⁹.

בעקבות ההבנה הנ"ל ברמב"ם (שהאיסור הוא בנטילת שניהם), מתעורר קושי לאור הלכה זו, שבה מנמק הרמב"ם מדוע אחר שאדם שלח את האם - רשאי לשוב וללכדה, וכה דבריו: "לא אסרה תורה אלא לצוד אותה, והיא אינה יכולה לפרוח"³⁰, בשביל הבנים שהיא מרחפת עליהן שלא ילקחו... מדברי הרמב"ם כאן משמע, שהאיסור הוא בלקיחת האם בשעה שהיא רובצת על בניה, ולא רק בנטילתה יחד עימם.

בכדי לתרץ את הקושיה עלינו להעמיק בהלכה זו. הרמב"ם בא לנמק כאן דין תמוה: איך יתכן שהתורה מתירה כעבור רגע אחד מעת שילוח הציפור, לשוב וללכדה? על כן הוא מסביר שהאיסור הוא לצוד אותה בשעה שהיא מגינה על בניה. נוסף לכך את דבריהם של החת"ם סופר ובעל ה"אור שמח". החת"ם סופר³¹ אומר: "נמצא, על ידי שהיא מרחמת על בניה, ע"י (כך) היא נתפשת בידנו. וזה איננו מדרך הישר, שיארע להעוף מכשול ע"י פעולה טובה שלו, שמגין על בניו". וה"אור-שמח" מבין: "אשר בהיותה ניצודה עבור אהבתה לבנים - אסור ליקחה"³². מסתמך על דברי המדרש: "כדאי הוא שהעוסק בכבודו של עולם ובתקונו של עולם שתנצל"³³.

28. בדפוסים שונים של ספר המצוות, חסרה המילה "בכללו". אנו צייטטנו "בכללו" ע"פ מהדורת ש פרנקל.

29. אמנם אין זו ראייה מוחלטת. יתכן שהרמב"ם ממשיך בהלכה זו לדבר על מי שכבר נטל אם על בנים וכעת נמלך בדעתו להשאיר האם אצלו ולשלח הבנים, ועליו אמר שחייב הוא לשלח את האם. ואין אפשרות להפוך את הסדר ולשלח במקומה את הבנים ובאמת אם לא ישלחנה ויגיע מצב בו א"א עוד לשלחה - ילקה

30. בכתב יד אוקספורד, כ"י ספרדי ותיקן ובעץ חיים הגירסא כאן: לברוח. וכן הוא בסמ"ג ובסמ"ק.

31. בחידושו לשי"ס סוף מסכת חולין.
32. על פי זה מסביר ה"אור שמח" הלכות נוספות בשילוח הקן כמו ההלכה שאם הביצים מחרות, או שהאפרוחים אינם צריכים עוד לאמם - פטור מלשלח, "שאז הוסרו עבותות האהבה מהאם אל הבנים בטבע העופות".

33. נראה שאין בין החת"ם סופר ל"אור שמח" מחלוקת ממשית, אלא הבדלי דגשים החת"ם סופר מדגיש את העובדה שניצול המצב הזה איננו ישר, שהרי העוף עושה מעשה טוב ואינו בזין שעובדה זו תהיה בעוכריו, ואילו האור שמח מדגיש את זכותה של האם ע"י פעולתה הטובה: "כדאי הוא... שתנצל".

הלכה ז', כאמור, נראית כסותרת את ההבנה שלדעת הרמב"ם האיסור הוא בלקיחת שניהם. נוסיף לכך את העובדה שזהו טעם הלכתי ולא רעיוני, שהרי הרמב"ם מנמק כך את ההלכה (וע"פ נימוק זה יוסברו לפי ה"אור שמח" עוד כמה הלכות). ברם, סתירה זו אינה מוכרחת. יתכן שהאיסור גם לפי הלכה זו הוא לנצל את המצב שהאם קלה לצידה ולקחת אותה עם בניה כאחד. אילו היה האיסור גם כשלוקח רק אותה, מדוע אמר הרמב"ם: "בשביל הבנים שהיא מרחפת עליהן שלא ילקחו", ולא אמר: "בשביל הבנים שהיא מטפלת בהם"? הרי האם אינה מרחפת עליהם לשומרם בלבד, נוסף על כך היא מאכילה אותם, מחממת אותם וכו'! ומה שאמר הרמב"ם "לא אסרה תורה אלא ליקח אותה והיא אינה יכולה לפרות, לברוח וכו'", זה מפני שאת הבנים הוא יכול ליקח ממילא שכן אין בכוחם להתנגד. האיסור הוא לנצל את העובדה שהיא מגינה עליהם, ומשום כך אינה בורחת, כדי ליטול גם אותה.

מדברי הרמב"ן בפירושו לתורה נראה שהאיסור הוא בנטילת שניהם כאחד. וכה דבריו:

גם זו מצוה מבוארת מן "אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד", כי הטעם בשניהם לבלתי היות לנו לב אכזרי ולא נרחם. או, שלא יתיר הכתוב לעשות השחתה לעקור המין, אע"פ שהתיר השחיטה במין ההוא. והנה ההורג האם והבנים ביום אחד, או לוקח אותם בהיות להם דרור לעוף - כאילו יכרית המין ההוא.

הסמ"ג אומר: "ולקח האם על הבנים ושחטן, הבשר מותר באכילה ולוקח על שחיטת האם". מדבריו משמע ג"כ שמדובר בלוקח שניהם, שהרי אומר "ושחטן". אמנם חלק מן הספרים גרסו כאן "ושחטה", וגירסתם מתיישבת יותר, שסוף סוף שחיטת הבנים אינה מעלה ולא מורידה, שהרי גם אם שחט רק את האם, שוב אינו יכול לשלחה ולוקח (ובדרך אגב, גם ברמב"ם (פ"יג משחיטה, הלכה א') ישנן שתי גרסאות כמו ברס"ג).

מדברי הסמ"ק והיראים נראה שאין להוכיח לכאן או לכאן.
ר' אליהו הזקן בפיוטו כותב:

תמצא קן לא תקח מחה /
אם הבנים שמחה.

מדבריו נראה שהאיסור הוא בלקיחת שניהם, שהרי אמר "לא תקח מחה", היינו (בפשטות): לא תקח באופן שאתה מוחה, כהסבר הרמב"ן לעיל, שלא יתיר הכתוב לעשות השחתה ("לעקור המין...") אמנם בפירוש "מתק אזהרות" פירש "מחה" במובן של נגיעה, היינו שכאשר הציפור נוגעת בכנפיה בקן - לא תקח, וממילא אין להוכיח. בעל ה"מתק אזהרות" מעלה אפשרות נוספת לפירוש, וגם על פיה אין להוכיח מהי דעת רבנו אליהו הזקן בזה.³⁴

34. בפרק הקודם אמרנו שנביא מדברי ר' אליהו שראה את הזוהר הקדוש. לפיכך צריך לומר ש"אם הבנים שמחה" זוהי כנסת ישראל, ולא אם של האפרוחים, משום שאם של האפרוחים דווקא עצובה מאד ע"פ הזוה"ק (ע' בפרק משורשי המצוה, עמ' 129). שם נביא בע"ה את דברי הזוה"ק

סיכום

השאלה האם מוקד האיסור הוא בלקיחת האם עם הבנים, או בלקיחת האם בלבד בעודה רובצת על הבנים, שנויה במחלוקת:

הראשון / האחרון	הגדרת האיסור (עם / מעל הבנים):
רס"ג	פירושו לתורה: עם. פיוט עשין ולאין: בפשטות - מעל. אפשר לומר: עם.
בה"ג	?
מהר"פ (לחם-משנה למשניות)	בנטילת משהו: אם/בנים/שניהם
ספר חינוך	מעל
מנחת חנוך	מעל
רמב"ם	עם
סמ"ג	לגירסה "ושחטן": עם. לגירסה "ושחטה" - ?
סמ"ק	?
רמב"ן	עם
יראים	?
ר' אליהו הזקן	מתק אזהרות: ? - אפשר לומר: עם
רש"י לתורה	מעל
תרגום יונתן בן עוזיאל	מעל

ה. נוטל את האם ומשלח את הבנים

עד כה דנו בשאלה אם האיסור הוא בנטילת שניהם, או בנטילת האם בעודה רובצת על הבנים. מכאן נעבור לשאלה נוספת, קרובה לזו: מהו הדין כאשר נוטל את האם ומשלח את הבנים, היינו שלא השאירם בקן אלא לקחם והפריחם (במקום לשלח את האם). זו שאלה מצויה משום שבד"כ אדם מעונין בציפור הגדולה ולא בגוזלים הקטנים.

נוכל לחלק שאלה זו לכמה חלקים:

- א. מה דינו של מי שעדין לא לקח כלים, ורוצה ליטול האם ולשלח הבנים (האם רשאי לעשות כן? אם לא, האם מותר לו לילך לדרכו?).
- ב. מה דינו של מי שנטל את האם ושילח את הבנים. האם כעת חייב לשלח גם את האם? (ומה הדין אם לא עשה כן?)
- ג. מה דינו של מי שנטל את שניהם ואח"כ שילח את הבנים. האם כעת חייב לשלח גם את האם? (ומה הדין אם לא עשה כן?).

שנינו במשנה (חולין פרק י"ב, משנה ג'). "אמר הריני נוטל את האם ומשלח את הבנים - חייב. שנאמר: "שלח תשלח את האם". יש הגורסים במשנה "חייב לשלח" ונראה שזו גירסת הרמב"ם (עיי' פרק י"א מהל' שחיטה, הלכה ו'). יתכן שלגירסתם הכוונה היא שאדם

זה חייב בעשה של "שלח תשלח", אך אינו חייב מלקות אם לא שילח את האם, משום שלא עבר על הלאו.

ישנה גם גירסא נוספת, אשר במקום "חייב", גרסה "לא אמר כלום". זוהי גירסתם של הר"ף, הר"ן והאגודה, ולשיטתם נראה שודאי עבר על הלאו אם לא שילח. כך טוען גם המהר"פ.

מלבד מחלוקת הגירסאות, יש לדון באיזו מציאות דיברה המשנה: האם דברה על מי שכבר נטל ציפורים מן הקן וכעת רוצה לנהוג בניגוד למה שקבעה התורה, או שמדובר במי שעומד ליד הקן ומתלבט כיצד לנהוג?

בפרק הראשון ראינו שישנה מחלוקת ראשונים האם מצות שילוח הקן היא מצווה דמעיקרא, היינו אף קודם שנטל ציפורים מהקן, או שזו מצווה רק אחר שנטל את האם על הבנים (במובן של עם או במובן של מעל). לדעת הפוסקים שזו מצווה דמעיקרא, נראה שהמשנה מדברת על מי שעדיין לא נטל ציפורים מהקן, כפשט הלשון: "אמר הריני נוטל", זאת אומרת שעדיין לא נטל, והמשנה אומרת שחייב לשלח את האם (גם את זה יסביר כל אחד לפי שיטתו. מי שאומר שזו מצווה חיובית, יאמר שהוא חייב לשלח ומי שסובר שזו מצווה קיומית, יאמר שרק אם רצונו בבנים חייב לשלח וכו'). נראה שגרסו במשנה "חייב לשלח" או לפחות כך הסבירו את כוונתה, משום שלא מסתבר כלל שאם עדיין לא נטל ציפורים מהקן - יהיה חייב מלקות, שהרי לא עשה שום מעשה בידיו.

ברם, הפוסקים שזו מצווה רק אחר שנטל ציפורים מהקן - יסבירו שהמשנה מדברת במי שכבר נטל את האם (עם או מעל הבנים, כל אחד לפי שיטתו) ועליו אמרה המשנה שחייב, משום שעדיין לא שילח את האם. אם מדובר במקרה שכבר א"א לשלח את האם - ילקה אולם אם עדיין ניתן לשלחה - חייב, פירושו: חייב לשלח, ואולי הם גרסו במשנה. יתכן שגרסו "לא אמר כלום" ולדעתם מדובר במי שעדיין לא נטל ציפורים מהקן, ומלמדים אותו מראש שאין אפשרות לשנות מן הסדר שקבעה התורה, דהיינו לשלח את האם ולקחת את הבנים.

דברי התוספתא כאן (פרק י', פיסקה ב') קשורים אף הם לדיוננו, וכך נאמר:

נטל את האם ולא הספיק ליטול את הבנים עד שמתו, או עד שנעשו טריפה - פטור מלשלח. נטל את האם ואחר-כך נטל את הבנים - חייב לשלח. את הבנים ואחר-כך נטל את האם פטור מלשלם. אחד נוטל את האם ואחד נוטל את הבנים, הנוטל את האם - חייב...

לדברי התוספתא רק מי שנטל בנים (או אולי נטלם כאחד) - חייב לשלח, אבל אם נטל את האם ולא הספיק ליטול הבנים עד שמתו וכד' - פטור. כמו כן אם נטל הבנים תחילה, נמצא שכעת האם אינה רובצת על הבנים, וממילא מותר לקחתה ואחר שלקחה - אינו חייב לשלח, אע"פ שגם הבנים נמצאים אצלו. אלה הם חידושים מפליגים בהחלט, בעל ה"חסדי דוד" אומר שהתוספתא חולקת על המשנה שצוטטה לעיל וכן על משנה נוספת בהמשך הפרק³⁵.

35. דרך אגב, לפי האפשרות שהעלינו לעיל, לומר שהמשנה מדברת על מי שנטל כבר אם על בנים, וכעת רוצה לשלח את הבנים במקום את האם - לא מוכרח להיות מחלוקת בין המשנה שלנו לתוספתא.

בסוף הציטוט שהבאנו מן התוספתא נאמר: "אחד נוטל את האם ואחד נוטל את הבנים, הנוטל את האם - חייב". ה"חסדי דוד" אומר שקטע זה חולק על הדברים שהובאו קודם לכן מהתוספתא, וזוהי דעתו של תנא אחר, הסובר כמשנה שלנו שדי בנטילת האם כדי לעבור על האיסור. ואמנם לפי מה שאמרנו לעיל, אפשר לומר שאין כאן מחלוקת. התוספתא סוברת שכדי להתחייב בשילוח יש לקחת גם את האם וגם את הבנים, וצריך שיטול תחילה האם ואח"כ יטול הבנים (או אולי שיטלם יחד).

כאן מדובר שבסך הכל ניטלו שניהם, אחד נטל את האם ואח"כ בא אחר ונטל את הבנים, והיות שניטלו שניהם - מישהו מהנוטלים התחייב בשילוח. בעקבות כך עולה השאלה מיהו המתחייב? - ומשיבה התוספתא שהנוטל את האם הוא זה שהתחייב.

על כל פנים, דברי התוספתא הם חידושים מפליגים שלא הוזכרו בפוסקים (שאם לקחו את הבנים תחילה - פטורים מלשלח, ועוד).

נחזור לשלש השאלות דלעיל:

א. מה דין מי שעדיין לא נטל כלים, ורוצה ליטול את האם ולשלח הבנים (האם רשאי לעשות כן? אם לא, האם רשאי לילך לדרכו?)

ב. מה דין מי שנטל רק את האם ושילח את הבנים, האם עליו לשלח גם את האם, או לא? (ומה הדין אם עבר והשאירה אצלו?)

ג. מה דין מי שנטל שניהם ואח"כ שילח את הבנים? (האם כעת חייב לשלח גם את האם ומה הדין אם עבר והשאירה אצלו?)

בעיון נוסף בתוספתא הנ"ל נראה שהיא מצריכה את נטילת הבנים כתנאי למצווה ועליה להיות אחרי (או אולי יחד עם) נטילת האם. שכן, ככל הנראה, הבינה "לא תקח האם על הבנים", ואם לקחת - "שלח תשלח" וכו' אם לא לקחת את האם עם הבנים - אינך חייב לשלח. לפי זה אם האדם שילח את הבנים לפני שנטלם בידי - יהיה פטור מלשלח כעת את האם וכן אם שילחם לפני שנטל את האם. אבל אם נטל את האם ואח"כ נטל את הבנים ואז שילח אותם - יתכן שהוא חייב לשלח גם את האם, שהרי כבר התחייב במצווה זו. התוספתא פטרה רק כשמתו וכדו', לפני שנטל אותם; אך אם כבר נטלם, גם אם אח"כ שילחם, יתכן שחייב לשלח את האם. התוספתא עכ"פ לא אמרה אחרת. יתכן שיש עוד דין של נטילת הבנים, שאם אינו יכול לקחת את הבנים - יפטר משילוח האם. (בנושא זה עי' בפרק "והבנים תקח לך").

כעת נעבור לדעת הראשונים והאחרונים בשלוש השאלות הנידונות.

אם נשוב ונעיין בפרק הראשון, נראה כי הוצגו בו מספר דעות ראשונים ביחס למצוות שילוח הקן.

לדעה הראשונה שם (שזו מצווה חיובית שיש לחזר אחריה) וכן לדעה השניה (שאם נזדמן לפניו קן - עליו לשלח, גם אם אינו חפץ בבנים), נמצא שעוד לפני שאדם נטל ציפורים מהקן - הוא חייב במצווה. לכן, פתרונה של השאלה הראשונה (על מי שעדיין לא נטל): אדם זה אינו רשאי ליטול את האם ולשלח את הבנים, שהרי התורה אמרה לשלח את האם, וכן ראינו בדברי המשנה. לילך לדרכו - ג"כ אינו רשאי, שהרי עליו לשלח.

גם התשובה לשתי השאלות האחרות ברורה: מי שנטל אם ושילח הבנים (שאלה שניה) וגם מי שנטל את שניהם (שאלה שלישית) - נותר הציווי בעינו: עליו לשלח את האם, כפי שאמרה המשנה. שילוח הבנים לא פטר את האדם מחיוב זה. וכן גם אם עבר והשאירה אצלו - עדיין חל עליו הציווי לשלחה. אם מתה - התברר שעבר על העשה של "שלח תשלח". ובנוגע ללאו - עניין זה תלוי בשאלה האם "לא תקח האם על הבנים" פירושו מעל הבנים, ואם כן, נמצא שעובר על הלאו, או שפירושו עם הבנים, ואם כן - נמצא שלא עבר עליו, שהרי שילח את הבנים. לדעה השלישית שם, היינו, שזו מצווה על מי שחפץ בבנים - כל השאלות נותרו בעינן.

לדעות הרביעית והחמישית שם, שהמצווה רק על מי שכבר נטל אם על בנים - שתי השאלות הראשונות פתורות: מי שטרם לקח (שאלה ראשונה) - לכאורה רשאי ליטול האם ולשלח הבנים, שהרי לא התחייב במצות שילוח, כל עוד לא נטל שניהם. כמו-כן, רשאי הוא להמשיך בדרכו ולהתעלם מהקן. ומי שנטל רק את האם ושילח את הבנים (שאלה שניה), גם-כן פטור מלשלח את האם. אבל השאלה השלישית (מה דין מי שנטל שניהם ואחר-כך שילח את האם) - טעונה דיון:

הרמב"ם סובר כדעה הרביעית או החמישית בפרק הראשון, כאמור. הוא עצמו פסק (בפרק י"ג מהל' שחיטה, הלכה ו') את דברי המשנה שהזכרנו להלכה, וכה דבריו: "האומר הריני נוטל את האם ומשלח את הבנים - חייב לשלח את האם, שנאמר 'שלח תשלח את האם'. השאלה היא על מי דבר הרמב"ם, האם דבר על מי שכבר נטל ציפורים מהקן? או אולי המדובר במי שעדיין לא נטל כלום?

אם נקשר הלכה זו להלכות הקודמות, נראה שהרמב"ם מדבר על מי שכבר נטל אם על בנים וכעת הוא אומר בליבו: "עדיף להשאיר את האם ברשותי ולשלח את הבנים". עליו אמר הרמב"ם שחייב לשלח את האם משום שכך צוותה התורה. לפיכך, אם לא ישלח את האם עד שתמות - נמצא שעבר על הלאו וביטל את העשה. על כן בשאלה השניה דלעיל, על מי שנטל האם ושילח הבנים - התשובה תהיה שיכול להשאיר את האם אצלו, והתשובה לשאלה השלישית (מה דין מי שנטל את שניהם ושילח את הבנים) תהיה, שחייב לשלח את האם³⁶; ואם לא עשה כן - ואינו יכול עוד לשלחה, כגון שמתה - לוקה. כך מבין המהר"פ את דברי הרמב"ם.

ברם, קשה מעט להסביר שהרמב"ם דיבר על מי שנטל שניהם, מפני שאז צריך היה לומר: "ואם לא שילח ומתה - לוקה", כמו שאומר בהלכות הקודמות. כמו-כן, מתעורר קושי לשוני. המשנה כתבה: "אמר הריני נוטל..." והרמב"ם שינה את הלשון וכתב "האומר". ואם כן הרמב"ם מדבר על מי שנטל שניהם, הרי זהו רצף עם ההלכות הקדמות ולשון "אמר" דווקא מתאימה יותר. על כן נראה יותר לפרש שמדובר במי שעדיין לא נטל אם על בנים והיות שהוא רוצה ליטלם, אומר הרמב"ם שאין אפשרות להפוך את הסדר וליטול האם ולשלח הבנים. אמנם, להסבר זה צריך לומר ש"חייב לשלח את האם" פירושו שא"א לעשות הפוך, אך יש אפשרות גם לילך

36. כך פוסק בערוך השולחן. תוך כדי הבאת דברי הרמב"ם, אמר ערוה"ש (יו"ד סי' רצ"ב, הלכה ו') "ונראה לעניות דעתי, דאע"פ שאח"כ לא יהיו הבנים, מכל מקום מחויב לשלחה. מפני חיוב של נטילה הראשונה שלא לקיימה כדין ומחויב עכשיו לקיימה".

לדרכו ולהתעלם, ואולי זוהי האפשרות הרצויה, לאור דברי הרמב"ם במורה הנבוכים, כפי שכבר ראינו.

כבר אמרנו לעיל (בפרק הראשון) שלדעת הרמב"ם מי שלא נטל אם ובנים, עדיין לא נתחייב במצווה, אולם לאור הבנה זו של הלכה ו' ברמב"ם - ניתן לומר כאן חידוש: אם אדם נטל שניהם חייב לשלח האם ואת הבנים יכול להשאיר אצלו, אך אם שילח את הבנים ונטל את האם, אע"פ שלא עבר על הלאו, שהרי לא נטל האם עם הבנים, מכל מקום חייב הוא בקיום העשה של שילוח האם. זאת אומרת שלפי הרמב"ם יש מצב ביניים בו אדם אמנם חייב בעשה, אך אם לא יקיים אותו לא יעבור על הלאו³⁷. להבנה זו דבר הרמב"ם ישירות על שאלתנו הראשונה ודעתו היא שחייב לשלח את האם אם רצונו בציפורים מהקן. ואמנם, רשאי הוא גם להתעלם מהקן ולהמשיך בדרכו, משום שעדיין לא התחייב במצוה, אך אין באפשרותו להשאירה לעצמו ולשלח הבנים.

מכאן נעבור לדעות נוספות בראשונים ובאחרונים:

הרב צבי אשכנזי, בשו"ת חכם צבי (תשובה פ"ג), התייחס מפורשות לשאלתנו: החכם צבי נשאל האם מי שמשלח את האם יחד עם בניה, מקים בזה מצות שילוח הקן, או שמא יש דין לקחת את הבנים לעצמו. (לשאלה זו נקדיש בע"ה פרק נפרד). אולם בתוך תשובתו הוא כותב שכאשר אדם משלח את האם, גם אם כבר שילח את הבנים - קיים מצות שילוח, "שהרי חיובא הוא לשלח, אף לאחר ששילח הבנים, וחיובא היינו מצוה". מדבריו משמע שאם כבר שילח הבנים - עדיין יש עליו חיוב לשלח את האם. זו מצות עשה. משמע שמי שלא שילחה - ביטל העשה (אך לא עבר על הלאו). לא ברור אם הוא מדבר על מי שנטלם ואח"כ שילח הבנים (שחייב לשלח גם את האם), או במי שלא נטלם אלא הפריח אותם, שחייב כעת לשלח את האם (אולי אף כשלא נטל אותה).

בדברי הרס"ג, כפי שכבר אמרנו בראשית פרק זה, ישנן שתי אפשרויות. המהר"פ מסביר שלדעת הרס"ג אסור שיטול בכלל ציפורים מהקן. מי שנטל, בין אם נטל רק את האם, בין נטל רק את הבנים, וקל וחומר אם נטל שניהם - עבר על הלאו ונתחייב לקיים את העשה. לפ"ז כל עוד לא נטל ציפורים מהקן - אין עליו שום חיוב, אך ברגע שנטל ציפור כלשהי - עבר על לא תעשה, ונתחייב בעשה לשלח. מדבריו יוצא שגם מי שנטל רק את האם - חייב לשלחה, אפילו אחר ששילח הבנים, ואם לא שילח - עובר בלאו (וכשאי אפשר עוד לקיים העשה - ילקה). כמו - כן, אם נטל שניהם ואח"כ שילח את הבנים - חייב לשלח את האם ואם לא שילח - עובר בלאו (וכשאי אפשר עוד לקיים העשה, כגון שמתה - לוקה). אמנם, אומר המהר"פ, יתכן שבפיוט לפי עשרת הדברות סובר הרס"ג כחכם צבי, ולכן מנה את העשה, משום שיש לעשה משמעות בפני עצמה (יש מצב בו יש לאו וגם עשה, ויש מצב בו יש רק עשה. לכן מנה רק עשה (שכולל את הלאו), אלא שהרס"ג חזר בו מזה בפיוט לפי עשין ולאוי³⁸.

37. אמנם יש הרבה מצבים כאלה לפי הרמב"ם. כגון: שחט מקצת סימנין בתוך הקן. קודם שיקחנה (הלכה י"ב) היתה מטלית או כנפים חוצצות בין כנפיה ובין הקן (הלכה י"ג) ועוד. אולם אלה מצבים שרק מחמת הספק של הגמרא לא ילקה, וכאן אנו מדברים על ודאי, היינו על אדם שודאי חייב בעשה אך פטור ממלקות.

38. לדברי המהר"פ, הרס"ג חזר בו משני טעמים:

כאמור בראשית פרק זה, ישנה עוד אפשרות להבנת דברי רס"ג. אפשרות זו מוכחת מפירושו של הרס"ג לתורה, שם אומר הוא במפורש ש"לא תקח האם על הבנים" פירושו עם הבנים, ואם נשווה זאת לאמור בפיוט (מבלי לומר שחזר בו), נצטרך לומר שבפיוט קיצר ולכן ציטט "רק לא תקח האם", מבלי להוסיף "על הבנים".

בפרק הקודם אמרנו שניתן לומר שלדעתו זו מצווה מעיקרא - מצווה קיומית ואולי אף חיובית, ע"פ פירושו לתורה "לא תקח האם...אלא שלח תשלח".

לעומת זאת, במקרה הראשון, אם נאמר שזו מצווה קיומית - רשאי להמשיך בדרכו, ואם נאמר שזו מצווה חיובית - אינו רשאי, אלא עליו לשלח.

האם יכול ליטול האם ולשלח הבנים? אם נאמר שזו מצווה קיומית רק כשנטל שניהם - ממילא כל עוד לא נטל שניהם יכול הוא להפוך את הסדר. ואם נאמר שגם כשנטל רק האם או רק הבנים חייב על כך, או אם נאמר שזו מצווה חיובית - אינו רשאי.

במקרה השני (שנטל האם ושילח הבנים), אם נאמר שזו מצווה קיומית רק אחר שנטל שניהם, ממילא כאן כשלא נטל שניהם אינו צריך לשלחה, אך גם לא קיים את המצווה (המשנה מדברת במקרה השלישי). ואם נאמר שזו מצווה חיובית, ממילא חייב לשלחה.

במקרה השלישי (כשנטל שניהם ושילח הבנים), חייב לשלחה, ואם מתה - לוקה. בפרק הקודם הזכרנו כי לדעת ספר החינוך מצוות שילוח הקן היא גם מעיקרא (היינו קודם שלקח ציפורים מהקן), אולם זו מצווה קיומית, היינו רק כשרצונו בבנים. לאור זאת ניגש לשלש השאלות:

בשאלה הראשונה, העוסקת במי שלא נטל כלום ורוצה ליטול האם ולשלח הבנים, יש לומר שאם אדם זה מעוניין באם (זו הציפור הגדולה, ובדרך כלל מעוניינים בה יותר) - אומרים לו (או ילמד בעצמו), שאין אפשרות כזו, אולם, מעוניין בכל זאת בבנים במקום באם - חייב לשלחה. ואם מותר על כך ואינו מעוניין בבנים - שבד"כ אינם ראויים לאכילה בשל גודלם - רשאי להמשיך לדרכו, ואינו חייב לשלח.

אשר לשתי השאלות האחרות, היינו: מה דינו של מי שנטל האם ושילח הבנים ומה דין מי שנטל שניהם ושילח הבנים, מסתבר שמה שאמרנו שלדעת החינוך המצווה היא רק אם רצונו בבנים - אין הכוונה דווקא ברוצה בבנים, אלא די בכך שהוא רוצה בציפור כלשהי מהקן (כולל האם). בתפיסתו זו מוציא עצמו ספר החינוך מדעת הסוברים שיש עניין מצד עצם השילוח, גם אם אינו מעוניין בציפורים (חוות יאיר, חכם צבי, ועוד). לפיכך היות שאדם זה נטל האם (וכל-שכן אם נטל גם את הבנים), גילה בכך שהוא חפץ בציפור מן הקן ולכן חייב הוא לשלח את האם עוד לפני שנטלה (שהרי לדעת ספר החינוך זו מצווה דמעיקרא), וכשנטלה

א. כסוגית הגמרא לא משמע כחכם צבי.

ב. אם נכון הדבר, שחתכן אפשרות בה יש עשה ואין לאו, מדוע כשהגמרא התקשתה כ"כ מה צורך בלימוד מיוחד ל"תשלח, אפילו לדבר מצווה", הרי אין עשה דומה לא תעשה ועשה, היא לא תירצה שהיה צורך לשלול את האפשרות הזו, לומר שגם אם נטל רק את האם לדבר מצוה - חייב לשלחה. אלא סימן שאין אפשרות כזו, וגם אם נטל רק האם - עובר גם על הלאו

- ודאי חייב לשלחה, כדי לתקן את מעשהו³⁹. ובעצם כאשר שילח את הבנים, הפסיד בכך, שהרי יכול היה לשלח את האם ולהשאיר את הבנים אצלו. אך גם אחר ששילח - חייב עדיין לשלח את האם. ואם לא שילח את האם עד שמתה וכדו' - לוקה (הן כשלקח בתחילה רק את האם והן כשלקח בתחילה את שניהם)⁴⁰.

מדברי הסמ"ג והסמ"ק נראה שאין להוכיח מהי דעתם בשאלות הנידונות. בפרק הראשון אמרנו שמשלשונם משתמע מעט שזו מצווה מעיקרא וכן שזו מצווה חיובית. על-כן נראה שסיברו כדעת החכם צבי (או ליתר דיוק החכם צבי סובר כמותם), אך אין לכך ראייה של ממש.

ה"מנחת חינוך" מפלפל בדברי החינוך, האומר שהאיסור בלקיחת האם ולא בלקיחת שניהם כאחד ומכריע בסופו של דבר כספר החינוך. (עי' בפרק הגדרת האיסור). מדבריו: "ורוצה ליקח מהם" משמע שזוהי מצווה מעיקרא, בטרם לקח ציפורים מן הקן.

כבר אמרנו בפרק הקודם שלדעת הרמב"ן⁴¹ מצוות שילוח הקן היא רק אם רצונו בבנים.

בעניין מעיקרא או אחר שלקחה - לא נתבררה שיטתו.

בפרק זה אמרנו, שלדעת הרמב"ן האיסור הוא כשנוטל שניהם (האם והבנים).

לאחר הנחות אלה ניגש לשאלות שלפנינו.

בשאלה הראשונה (על מי שעדיין לא נטל כלום), היות שאדם זה עדיין לא נטל, אם אין רצונו בבנים - רשאי להמשיך לדרכו⁴².

בשאלה השניה (מי שכבר נטל האם ושילח הבנים), אם נאמר שלדעת הרמב"ן כל עוד אדם לא לקח את עם הבנים, לא נתחייב בשילוח (כמו דעתו של הרמב"ם), ממילא אף כאן לא נתחייב ורשאי להשאיר את האם אצלו. אך אם נאמר שלדעתו ברגע שאדם חפץ בציפור מן הקן, גם אם טרם לקח - חייב לשלח (כדעת החינוך) - אף כאן, חייב הוא לשלח את האם אע"פ ששילח הבנים. אמנם על הלאו לא עבר, אף אם מתה קודם שישלחנה, משום שלדעתו האיסור הוא בנטילת שניהם. אם אכן חייב כאן לשלח, נמצא שזהו מצב מיוחד, בו אדם התחייב בעשה מבלי שעבר על הלאו, ואם מתה - נמצא שביטל עשה, אך לא עבר על הלאו ולא ילקה.

אשר לשאלה השלישית - מה דינו של מי שנטל את שניהם ואח"כ שילח את הבנים - יש לומר שאדם זה ודאי כבר נתחייב בשילוח הקן, ואע"פ ששילח את

39. השווה בין דעתו לבין דעת הרמב"ם.

40. החינוך אמנם לא התייחס לשאלתנו מפורשות, אולם נראה שזוהי דעתו. וניתן להביא לכך ראייה: בסוף מצוות העשה אמר החינוך: "ועובר על זה, ולקח האם בעודה על הבנים - ביטל עשה זה... ואם מתה האם קודם שישלחנה, או ששלחה אדם אחר - אין לו תקנה לקיים העשה ולתקן הלאו". החינוך לא התייחס כלל לשאלה מה קרה לבנים, משמע שאין זה משנה אם הם בידי או שכבר אינם בידי זה לא מעלה ולא מוריד.

41. הרמב"ן כתב חידושים למסכת חולין גם על פרק י"ב, כפי שנראה מדברי הר"ן, אולם חידושים אלה אבדו כנראה, וחבל על דאבדין.

42. לדעת החת"ם סופר לא רק רשאי, אלא גם צריך להמשיך בדרכו. הוא אומר (בתשובה חלק א' סימן ק'), שלדעת הרמב"ם וברמב"ן כשאינו מעוניין בהם - זו אכזריות לגרש את מעל בנים.

הבנים, היות שעשה שלא כדון, נראה שחייב לשלח את האם גם-כן (כמו שאמרנו לדעת החינוך והרמב"ם) ואם לא שילח ומתה וכדו' - לוקה⁴³.

היראים, לפי הבנת המהר"פ, סובר כרמב"ם (וכן דעת הרס"ג ע"פ המהר"פ), שרק אחר שאדם עבר על הלאו ונטל אם על הבנים - חייב לקיים את העשה.

בעניין השאלה מהו האיסור (האם בנטילת האם עם הבנים או מעל הבנים, או שלא יטול כלל, אפי' לא הבנים) - לא נתבררה דעתו. לפיכך במקרה הראשון (כשעדיין לא נטל כלום) - אדם זה רשאי וצריך להמשיך בדרכו. אם לדעתו האיסור בנטילת שניהם, נמצא שישנה אפשרות לשלח הבנים ואח"כ ליטול את האם. ואם האיסור בנטילת האם או בנטילת הבנים - אין אפשרות כזו.

במקרה השני לא ברורה דעתו. אם לדעתו האיסור הוא רק בנטילת שניהם, נמצא שלא עבר על איסור. היראים התווה כלל: "וכל היכא דמחייב לשלח - קאי ב"לא תקח". אם ניקח את הדברים הללו כ"כלל ברזל" (כפי שהבינו ה"תוספות רא"ם" ואחרים), אזי לא יתכן מצב בו ישנו רק העשה ללא הלאו. לפיכך, במקרה זה, היות שלא עבר על איסור - אין הוא חייב בעשה של "שלח תשלח", ורשאי להשאיר את האם לעצמו. אך אם לדעתו האיסור הוא גם כשנטל רק את האם בהיותה רובצת על הבנים - אזי אם כשנטלה עדיין לא שילח את הבנים - עבר על הלאו וחייב לשלחה, ואם נטלה אחר ששלח אותם - נמצא שלא עבר על הלאו, וממילא רשאי לקחתה לעצמו.

במקרה השלישי ברור שעבר על הלאו, והיות שכך - חייב לשלחה גם אם כבר שילח את הבנים (כדעת הרמב"ם, החינוך והרמב"ן, על-פי הנחתו של ערוך-השולחן, שהזכרנו בהערה 36 לעיל).

ברם, ניתן להבין את היראים גם באופן אחר: שגם מי שנטל אם על בנים לא בהכרח עבר על איסור. זוהי מצווה קיומית (כמו שאמרנו שאפשר לומר גם בדעת הרמב"ם. עי' בפרק הראשון), ולפיכך במקרה הראשון - רשאי להמשיך לדרכו. אם לדעתו האיסור הוא רק כשנטל שניהם (שלא ע"מ לשלח - עי' המשך הפרק), נמצא שיכול לשלח הבנים ואח"כ ליטול את האם. אך אם לדעתו האיסור בנטילת האם, או אף בנטילת הבנים - אינו רשאי לעשות כן.

במקרה השני גם כן לא נתבררה דעתו. אם האיסור הוא בנטילת שניהם, נמצא שלא עבר על איסור, ואינו חייב בעשה, אלא יכול להשאיר אצלו. אך אם לדעתו האיסור בנטילת האם (או אולי אף בנטילת הבנים) - נמצא שעבר על איסור וחייב לשלח, ואם לא עשה כן ומתה וכיו"ב - לוקה.

במקרה השלישי, ברור שנתחייב לשלחה. ובפשטות (ע"פ ההנחה של ערוך-השולחן שהזכרנו בהערה 36 לעיל) גם אחר ששלח הבנים, עדיין חייב לשלחה, ואם לא עשה כן ומתה וכיו"ב - לוקה.

כאמור בפרק הראשון, דעתו של ר' אליהו היא שמצוותנו היא מצווה דמעיקרא. עוד אמרנו, שלדעת פירוש ה"מתק אזהרות" יתכן שזו מצווה קיומית (ע"פ אחד מן ההסברים שלו), אבל אמרנו שבפשטות ניתן להבין שזו מצווה חיובית. עפ"י ה"מתק

אזהרות" לא ברור האם לדעתו האיסור הוא בנטילת האם או בנטילת שניהם. אך עפ"י הבנה אחרת - נראה שהאיסור הוא בנטילת שניהם.

לפיכך, במקרה הראשון, כשעדיין לא נטל, ע"פ הבנת ה"מתק אזהרות", אחר שנודע לאדם שאין באפשרותו לקחת את האם לעצמו, אם אין רצונו בבנים - רשאי להמשיך בדרכו, ואם רצונו בבנים - חייב לשלח קודם שייקחם. עפ"י ההבנה השניה - אין זה משנה אם רוצה ציפורים מהקן או לא, זו מצווה חיובית ועליו לשלח האם וליטול הבנים.

במקרה השני, כשנטל אם ושילח הבנים, להבנת ה"מתק אזהרות" יתכן שכבר עבר על איסור, וממילא חייב לשלח כדי לתקנו (ואם לא עשה כן - לוקה, בפשטות), אך יתכן שעדיין לא עבר על האיסור (כל עוד לא נטל שניהם) וכאן יש להסתפק אם חייב לשלח, או לא.

במקרה השלישי, שנטל שניהם - עבר על האיסור, וחייב לשלח גם אחר שילח הבנים (כדעת ערוך-השולחן, בפשטות) ואם לא שילח - נראה שלוקה.

טבלת סיכום

מקרה שלישי (לקח אם עם הבנים ושילח הבנים)		מקרה שני (לקח האם ושילח הבנים)	מקרה ראשון (לא נטל, רוצה לשלח האם ולטול הבנים)	מונה המצוות	
האם חייב, או לא חייב לשלח גם את האם?	האם חייב, או לא חייב לשלח את האם?	האם רשאי או לא רשאי להפוך את הסדר (שיטול את האם וישלח את הבנים)	האם רשאי או לא רשאי לילך לדרכו	השאלה:	
?	?	?	?	בה"ג	
חייב	חייב	אינו רשאי	רשאי ורצוי לילך לדרכו	א. מהר"פ	רס"ג
חייב	פטור	?	רשאי	הבנות נוספות: ב. קיומית	
חייב	חייב	אינו רשאי	אינו רשאי	ג. חיובית	
חייב	חייב	אינו רשאי	רשאי	ספר החינוך	
חייב	פטור	רשאי	רשאי***	הבנה *1 בהלכה ו'	רמב"ם
חייב	חייב	אינו רשאי	רשאי	הבנה **2 בהלכה ו'	
?	?	?	?	סמ"ג וסמ"ק	
חייב	פטור	?	רשאי	הבנה *1****	רמב"ן
חייב	חייב	אינו רשאי	רשאי	הבנה *2****	
חייב	פטור אם שלחם לפני שנטל את האם	?	רשאי וצריך לילך לדרכו	א. מהר"פ	יראים
חייב	?	?	רשאי	ב. הבנה נוספת	
חייב	חייב	אינו רשאי	רשאי	א. מתוך אזהרות	ר' אליהו
חייב	?	אינו רשאי	אינו רשאי	ב. הבנה נוספת	הזקן

* זו הסוברת שהלכה ו' דברה על המקרה השלישי, היינו מי שכבר נטל אם + בנים.

** זו הסוברת שהלכה ו' דברה על מקרה הראשון.

*** החת"ס אומר שבאין רצונו בבנים צריך הוא להמנע מלשלח לפי הרמב"ן הרמב"ם, ואם

שילחה ואין רצונו בבנים - הרי זו אכזריות.

**** מצווה רק אחר אם עם בנים.

***** מצווה דמעיקרא.

ו. זכייה בביצים כאשר האם עדיין רובצת עליהן

שנינו בגמרא (בבא קמא דף קב וכן חולין דף קמא):

”דאמר רב יהודה אמר רב: אסור לזכות בביצים כל זמן⁴⁴ שהאם רובצת עליהן, שנאמר: ”שלח תשלח את האם”, והדר ”את⁴⁵ הבנים תקח לך”.

לאור האמור לעיל עולה השאלה המרכזית: מהו איסור זה? - האם זהו איסור דרבנן, או אולי איסור דאורייתא? ומהי חומרתו? אף אחד ממוני המצוות לא מנה את האיסור שלימד אותנו רב כמצווה בפני עצמה. אם כן מדוע?

התירוף הפשוט ביותר הוא שרב לא התכוון לומר שזהו פירוש הפסוק. איסור זה הוא רק מדרבנן, וקרא - אסמכתא בעלמא. אם נאמר שזהו איסור דאורייתא ודברי רב הם לימוד גמור של הפסוק, עדיין יש לשאול האם זהו לאו? או אולי זהו לאו הבא מכלל עשה שדינו כעשה? יתכן שזהו חלק מהלאו והעשה של שילוח הקן? לאחר שנשיב על שאלות אלה יש לדון מדוע הסוברים שזהו איסור תורה, לא מנו זאת כמצווה בפני עצמה. בטרם נעבור לדברי הפרשנים נראה עוד מדברי הגמרא בחולין, הקשורים לכאן. הגמרא (חולין דף קמ”ב ע”א) הביאה מעשה:

לוי בר סימון אקני פירות שובכו לרב יהודה. אתא לקמי דשמואל, אמר ליה: זיל טרוף אָקן, דליתגבהו וקנינהו.

הגמרא פירשה שמדובר כאן ב”פירי חדתי”, ועל כן יש צורך להקיש על הקן, כדי שלוי בר סימון עצמו (בעל השובך) יזכה בהם ואז יוכל להקנותם בקנין סודר לרב יהודה.

רש”י: ”פירי חדתי: ביצים שהטילה אותם האם, ולא עמדה מעליהם מעולם, ולא קנתה לו חצירו ללוי, דאסור לזכות בהן כל זמן שהאם רובצת עליהם...”.
הרמב”ם: נראה שפירש שלא זכה בהן כל זמן שלא פרחו כלומר אפילו כבר בקעו הביצים ויש גוזלים, כל עוד לא פרחו - לא זכה לוי בהן ואינו יכול להקנותן לרב יהודה (ועל כן צריך היה להקיש על הקן כדי שיגבהו).

”מנחת חינוך”: מבין שדברי רב ”זהו לאו הבא מכלל עשה” - דינו כעשה.

יתכן שזו גם דעת הרמב”ד המובא בשיטה מקובצת (בבא מציעא דף ק”ב); האומר שהאיסור לזכות בביצים כשהאם רובצת עליהם הוא מן התורה, ולא פירש אם זהו לאו, עשה, או שניהם. אם אכן זהו איסור עשה, מדוע לא מנו אותו כמצווה בפני עצמה?

רוב מוני המצוות מונים בדרך כלל לאו הבא מכלל עשה (רמב”ם - ככל הנראה, עפ”י דברי הרמב”ד בהשגותיו לספר המצוות, חינוך, יראים, זה”ר, וסמ”ג), אולם הרס”ג מונה אותו כלא תעשה, וכך גם המהר”פ⁴⁶. אם זהו עשה, נראה שהוא

44 בחולין שם לא כתובות המילים ”כל זמן”.

45 בחולין שם לא נזכרה המילה ”את”.

46 הגמרא אמרה בכמה מקומות שלאו הבא מכלל עשה - עשה (פסחים מ”א ע”ב, יבמות דף ס”ח ע”א, מכות דף י”ח ע”ב, חולין דף פ”א ע”א). אולם יתכן שהמונים אותו כלאו יסבירו שזה

נכלל בעשה של "שלח תשלח את האם". "שלח תשלח" יכלול גם את המעשה החיובי של שילוח האם, וגם את האיסור לקחת בנים לפני שילוח האם ולכן לא נמנה העשה בפני עצמו. כך יש להסביר לדעת ה"מנחת חינוך" (ויתכן שגם הראב"ד). המהר"פ אומר שלדעת הרס"ג, האיסור שלפנינו הוא ממש כמו ליקח האם על הבנים, דהיינו, לאו שעבר כשלקחם, ועשה שנתחייב לקיים, שאילו היה זה רק לאו הבא מכלל עשה - צריך היה רס"ג למנותו כלאו עצמאי (שהרי לדעת רס"ג לאו הבא מכלל עשה נמנה כלאו). אמנם אין זו ראייה גמורה, שהרי יתכן שלדעת הרס"ג זהו איסור מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. כמו-כן יתכן שזהו לאו, והוא בכלל האיסור הכללי של לקיחת אם על בנים. המהר"פ מציין שגם ה"לחם משנה" על המשניות סובר שאיסורו של רב הוא ככל נטילת אם על בנים (עי' שם פרק ראשון), הווי אומר, שעבר על לאו ונתחייב לקיים עשה של "שלח תשלח".

הרמב"ם כותב (פרק י"ג מהל' שחיטה, הלכה י"ח):

אסור לזכות בביצים, כל זמן שהאם רובצת עליהן. לפיכך, אפילו היתה רובצת על הביצים או על האפרוחים בעלייתו ושובכו - אינן מזומנין ולא קנתה לו חצירו... ולפיכך חייב לשלח.

אולם, עוד כותב הרמב"ם (פרק כ"ג מהל' מכירה, הלכה י'):

הביצים והאפרוחין עצמן שיש בשובך, לא קנה אותם בעל השובך כל זמן של פרחו. ודבר זה גזרת חכמים הוא, ומשום "לא תקח האם על הבנים" נגעו בה. לפיכך הרוצה להקנות אפרוחים וביצים אלו לחברו - מטפח על השובך, עד שיפרחו האמהות⁴⁷ ויגבהו מעל הארץ... ואח"כ יקנה אותם לחברו.

נראה שנושאי הכלים הבינו שכוונת הרמב"ם בהלכות שחיטה היא שזהו איסור דרבנן כפי שכתב בהלכות מכירה. ברם, הרמב"ם, משום מה, לא כתב זאת בהלכות שחיטה. המהר"פ מקשה קושיה זו ומסיק שלדעת הרמב"ם ישנם שני ענינים: א. עשיית מעשה של זכייה. לזכות בביצים כל זמן שהאם רובצת עליהם. זהו איסור מן התורה. ולזה כוון הרמב"ם בהלכות שחיטה. כך הבין את דברי רב (בפשט לשונו שזהו איסור דאורייתא). אולם בהלכות מכירה מתייחס הרמב"ם לזכייה אוטומטית.

ישנו דין שחצרו של אדם קונה לו והיות ואלו ציפורים שבאו לחצרו ובנו בה קן - צריך היה לקנותן. על זה אומר הרמב"ם שחכמים תקנו שחצרו לא תזכה לו וממילא אינו נקרא "מזומן" וחייב לשלח.

"מזומן" - פירושו: קן או שובך השייכים לאדם, כגון לול תרנגולות. מזומן פטור משילוח הקן (נלמד מ"כי יקרא" - פרט למזומן (חולין פרק י"ב משנה א', גמרא חולין דף קל"ט ע"א).

כעשה רק לעניין שאין לוקין עליו, אך באמת זהו לאו (יש לבדוק האם לדעת הרס"ג אין לוקים על לאוים כאלה)

47. יש כאלה שלא גרסו את המלה "האמהות" - כתב יד תימן. לגירסתם יש מפרשים ש"יגבהו" - הכוונה לאפרוחים

ב. איסור זה הוא ככל איסור לקחת אם על בנים, היינו שעבר על הלאו ונתחייב לקיים את העשה. ע"פ הסבר זה מובן מדוע הרמב"ם לא מנה זאת כמצווה בפני עצמה - משום שזה ככל איסור לקיחת אם על בנים וזה חלק מן הלאו והעשה. בפרק הראשון כבר העירונו את שיש להקשות על הבנתו של המהר"פ בשיטת הרמב"ם. על כל פנים, המהר"פ "הרויח" בהבנתו את הרמב"ם סתירה, הקיימת לכאורה בין דבריו בהלכות מכירה לדבריו בהלכות שחיטה, ואם נרצה לתרץ אותה ללא חידושו של המהר"פ, נצטרך לעשות אחת מן השתיים:

א. לדחוק את לשונו בהלכות שחיטה ולומר שאף שם נתכוון הרמב"ם שזה אסור מדרבנן.

ב. לומר שלפי דברי הרמב"ם אכן יש הבדל זכייה בידיים בביצים ובבנים, כאשר האם רובצת עליהם וזהו איסור מהתורה שאין לוקין עליו (לא נמנה, אולי משום שהוא חלק מהלאו הכללי של "לא תקח האם על הבנים" או חלק מן העשה), לבין זכייה אוטומטית שחצרו תקנה לו, ועליה דיבר הרמב"ם בהלכות מכירה ואמר שחכמים תקנו שלא תהיה זכיה כזו בביצי הקן.

ז. השמטת הבנים מתחת לאם

בשולי הדיון נציג שאלה נוספת: האם ישנו איסור לקחת את האפרוחים או הביצים לעיני האם, או שמא האיסור הוא רק בלקיחת האם עם או מעל הבנים? נראה שדבר זה אסור, בלא ספק (כמובן כל עוד האם רובצת עליהם), שהרי אם לזכות בהם אסור, כל שכן שאסור לקחתם. יתכן ששאלה זו היא המציאות עליה דיבר רב ואמר: "אסור לזכות בביצים כל זמן שהאם רובצת עליהם", כלומר, שביאור דבריו הוא שאין לקחת את הביצים תחת ידי האם. אך יתכן שרב דיבר על זכייה בהם, ולא על לקיחתם בידיים.

בגמרא ישנו דיון שניתן להסיק ממנו לדיוננו (חולין דף קמ ע"ב):

בעי רבי ירמיה. מטלית - מהו שתחוץ? כנפים - מהו שיחוצו? ביצים מזורות מהו?⁴⁸ שני סדרי ביצים זו על גב זו - מהו? זכר על גבי ביצים ונקבה על גבי זכר - מהו? תיקו.

מן האמור לעיל לא ברור שכל הבעיות המתעוררות שייכות לשאלה "מהו שיחוצו". מכל מקום בשתי הבעיות הראשונות נאמר במפורש שהשאלה היא לגבי חציצה.

רש"י מפרש: "מטלית פרוסה על הביצים והאם רובצת עליה. מי היא חציצה, דלא ליבעי שילוח, דלא קרינא ביה "רובצת", או לא?" בעניין דומה פרש גם את הבעיה על שני סדרי ביצים⁴⁹: "אם נתכוין ליטול התחתונים, מי הוא אמצעי חציצה ופטור מלשלח, או לא?".

48. גירסת רש"י: "מהו שיחוצו".

49. לשון רש"י בד"ה "מהן שיחוצו".

גם התוספות פירשו: "שני סדרי ביצים... פירוש: אי הוי חציצה ויכול ליקח התחתונים קודם שילוח"⁵⁰. מסוגיה זו נוכל ללמוד שלקחת הביצים עצמן מתחת לאם קודם שישלחנה - אסורה. בשל השוויון, פסקו הרמב"ם (פרק י"ז משחיטה, הלכה י"ד) והבאים אחריו שבמקרים אלה: "הרי זה לא יקח, ואם לקח - ישלח, ואם לא ישלח - אינו לוקה". גם איסור זה אינו נמנה כמצווה עצמאית. על כך נשאלת השאלה: מדוע? אם נאמר שזהו איסור דרבנן - ברור מדוע לא נמנה. ואם זהו איסור דאורייתא, אפשר שהוא נכלל בלאו, בעשה, או בשניהם (ממש כפי שאמרנו בעניין זכיה בביצים כל זמן שהאם רובצת עליהם). נראה שלדעת המהר"פ זה ככל לקחת אם על בנים, היינו שעבר על לאו ונתחייב בקיום בעשה.

ח. מתי עוברים על האיסור?

מתי עובר אדם שלקח אם על בנים ב"לא תקח", האם ברגע שנטל (אלא שיש לו אפשרות לתקן את מעשהו ולהפטר ממלקות, אם ישלח את האם) או שכאשר נטל, עדיין לא גמר לעבור על האיסור, ורק כשנמנעה ממנו לצמיתות האפשרות לקיים את העשה - נגמר האיסור ולוקה? שאלה זו קשורה בעצם לכל לאו הניתק לעשה ונחלקו בה האמוראים בגמרא (מכות דפים טו-טז; חולין דף קמא). במכות דף ט"ו נאמר:

דתני תנא קמיה דר' יוחנן: כל מצות לא תעשה שיש בה קום עשה, קיים עשה שבה - פטור. ביטל עשה שבה חייב. אמר ליה: מאי קאמרת; "קיים - פטור, לא קיים - חייב, ביטל - לא ביטל - פטור"? תני "ביטלו" ו"לא ביטלו". ור' שמעון בן-לקיש אומר: "קיימו" ו"לא קיימו".

זוהי גרסת רש"י, וכך נדפס בבבלי שלפנינו. על כל פנים, לגירסא זו דעת ר' יוחנן היא "ביטלו" ו"לא ביטלו", ודעת ריש-לקיש: "קיימו" ו"לא קיימו". מחלוקת זו אינה ברורה וע"כ טעונה הסבר:

רש"י פירש (מכות דף טו ע"א, ד"ה "הניחא למאן דתני") שלמאן דאמר "קיימו" ו"לא קיימו", משעה שעבר הלאו נגמר, אבל העשה יכול לעקור המלקות, ולכשיבוא לבית-דין, תעמוד לפניו הברירה: או לקיים את העשה ולהפטר, או ללקות. במסכת חולין (דף קמא ע"א, ד"ה "קיימו ולא קיימו") פרש רש"י שברירה זו עומדת לפניו כאשר העדים מתרים בו "אל תיקח". אם קיים את העשה תוך כדי התראה - פטור, ואם לא קיימו תוך כדי דיבור, אע"פ ששילחה לאחר זמן - לוקה. למאן דאמר ביטלו ולא ביטלו, אומר רש"י (מכות דף טו ע"א, שם): "שהלאו תלוי בביטול העשה, ואינו נגמר עד שיבטל את העשה בידים, ביטול עולם, שלא יוכל להתקיים עוד".

50. יש מי שרוצה לפרש שיש מחלוקת בין רש"י לתוספות בעניין זה. עיין בדברי שו"ת חכם צבי, תשובה פ"ג.

פסק ההלכה תלוי בגירסאות הגמרא. במסכת מכות (דף ט"ו) נכתב ע"פ גירסתו של רש"י: "האמר ליה ר' יוחנן לתנא: ביטלו חייב, לא ביטלו פטור... ור' שמעון בן-לקיש אומר: "קיימו" ו"לא קיימו". כמעט בכל מחלוקות הש"ס בין ר' יוחנן לריש לקיש - ההלכה כר' יוחנן, ולפיכך כאן צריכה להיות ההלכה כמאן דאמר "ביטלו" ו"לא ביטלו", היינו, שגם לאחר התראת עדים או דברי בית הדין - יכול הוא לקיים את העשה ולהפטר, עד שיווצר מצב חדש, בו נשללה האפשרות לקיים את העשה (כגון שמתה).

הרמב"ם פוסק שרק כאשר נשללה האפשרות לקיים את העשה - לוקה. אבל מלשונו נראה שפסק כמאן דאמר "קיימו" ו"לא קיימו" (פרק י"ג הלכה ב').
ה"כסף משנה" תמה על הרמב"ם כיצד פסק כמאן דאמר "קיימו" ו"לא קיימו", הרי קיימא לן כר' יוחנן. ונראה לומר שהרמב"ם גרס את "קיימו" ו"לא קיימו" בדעת ר' יוחנן (כפי שגרסו הר"ח, החינוך ואחרים, וכנרמז בדברי רש"י שפתח במילים "הכי גרסינן", משמע שעמדה בפניו גם גירסה אחרת), ופרש את המחלוקת באופן אחר: ככל הנראה פרש, שאם לא קיימו, הגם שלא ביטלו בידיים אלא שנתבטל מאליו, כגון שמתה או שמישהו לקח אותה ממנו - לוקה, לעומת מ"ד "ביטלו", שרק אם ביטלו בידים - לוקה.

מלשונו של הרמב"ם: "ואם שילחה אחר שלקחה פטור..." משמע שהנוטל אם על בנים עשה מעשה של איסור, אלא שכאשר משלחה, נפטר מן המלקות. אך אין זה תיקון גמור כאילו כלל לא עשה מעשה איסור⁵¹.

לדעת ספר החינוך ישנם כאן דברים הסותרים לכאורה זה את זה:
במצות הלא תעשה הזכיר החינוך את מחלוקת ר' יוחנן וריש לקיש, ואת הגירסה הנכונה לדעתו, וכך כתב:

ומן הדעת הזו למדנו, שכל זמן שמתה האם או שלחה אדם אחר, שחייב. ואע"פ שעכשיו לא ביטל הוא העשה בידו, שהרי לא המיתה הוא, אלא שמתה מאליה... אבל כל זמן ששלחה קודם שתמות, אע"פ שלא שלחה מן הקן- לא ביטל הלאו ולא העשה, מכיוון שהתורה נתקו לעשה, והרי קיימו. ואעפ"כ אין ראוי לעשות כן, דשמא תמות האם או המשלח קודם שילוח ולא יוכל לתקן. ועוד, שהזרזין מקדימין למצוות ודבר בעיתו מה טוב.

הוא אומר, איפוא, שאם אדם שילחה לפני מותה - לא ביטל את הלאו, מפני שהלאו ניתק לעשה, וראוי לעשות כן מטעמים צדדיים (ולא בגלל שעושה בידיו מעשה של איסור). ברם, במצות העשה אומר החינוך (בשלהי דבריו):

ועובר על זה ולקח האם בעודה על הבנים - ביטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו דלא תקח האם, ואם מתה קודם שישלחנה או ששלחה אדם אחר, אין לו תקנה לקיים העשה ולתקן הלאו. אבל אם שלחה הוא קודם שתמות ניתקן לאויב בכך ופטור, שזה הלאו - ניתק הוא אל העשה, וכמו שנכתוב בלאו...

51. כך נראה שהבין גם המנחת חינוך בדעת הרמב"ם.

מכאן נשמע שברגע שנטל האם כשהיתה על הבנים - ביטל את העשה, אלא שיש לו אפשרות לתקן את מעשהו ע"י שילוח. נראה ליישב שבמצות העשה לא בא החינוך לומר שעצם הנטילה הוא איסור, אלא שמצות שילוח הקן היא מצווה קיומית ולא חיובית, ולכן מי שעבר ליד קן והתעלם - לא ביטל עשה זה, אלא רק "ועובר על זה ולקח האם בעודה על הבנים". לפי זה מי שנטלה עשה מעשה תלוי (היינו מעשה, שיתכן שבסופו של דבר יהיה מעשה איסור). החינוך מוסיף שלא ראוי לעשות כך, משום שזהו מעשה שיתכן שבסופו של דבר לא יוכל לתקנו ויתברר שעשה איסור, ועוד, שהזריזים מקדימין למצוות. ניתן ליישב את דבריו גם באופן אחר, אם נאמר שבלא תעשה דיבר החינוך על הנוטל על מנת לשלח⁵².

ט. נוטל על-מנת לשלח

שנינו בגמרא (חולין דף קמא ע"ב) בשם רבא:

"תשלח" - אין לי אלא לדבר הרשות. לדבר מצוה מניין? תלמוד לומר "תשלח", מכל מקום.

כלומר, אפילו כשאדם צריך את הציפורים לצורך מצווה (כגון: יולדת, וטהרת מצורע) - עליו לשלח את הקן ואסור לו לקחת את האם. הגמרא דנה מדוע יש צורך בלימוד זה, שהרי "עשה ולא תעשה הוא, ואין עשה דוחה לא תעשה ועשה". מיישבת הגמרא:

לא צריכא דעבר ושקלה לאם, דלאו-עבריה, עשה הוא דאיכא. לייתי עשה ולידחי עשה, קמ"ל.

- הניחא למאן דתני "קיימו" ו"לא קיימו". אלא למאן דתני "ביטלו" ו"לא ביטלו", כמה דלא שחטיה - לא עבריה ללאו; ותו, לר' יהודה דאמר "שלח" מעיקרא משמע, אפילו עשה נמי ליכא.

- אלא אמר רב בר רב אשי, כגון שנטלה על-מנת לשלח, דלאו ליכא. עשה הוא דאיכא, ולייתי עשה ולידחי עשה...קמ"ל.

נאמר פה, איפוא, שאם נטל אדם את האם על-מנת לשלחה - לא עבר על הלאו, אלא שחייב הוא לקיים את העשה ולשלח⁵³.

רש"י: "על-מנת לשלחה - ואפילו לר' יהודה בעמוד ושלח קאי, דהא לא עבריה ללאו, ואי נמי לא משלחה תו ליכא לאו, דהא כבר לקחה בהיתר ותו לא קרינא ביה 'לא תקח', ועשה איכא. וסלקא דעתך לייתי עשה דמצורע ולידחיה, להכי איצטריך קרא".

52 בעניין נוטל ע"מ לשלח, ראה להלן.

53 עקרון זה קיים אף במצוות אחרות. הגמרא אומרת שאם אדם נטל אבידה לפני יאוש ע"מ להחזירה, ולאחר יאוש נתכוון לגזילה - עובר משום "השב תשיבם". רש"י ותוס' פירשו שעל "לא תגזול" אינו עובר (בבא מציעא דף כו ע"ב). אמנם בשו"ת הרדב"ז (חלק ב', סימן תר"י) מבין את הגמרא אחרת לדעתו אין מדובר על עשה של "השב תשיבם", אלא על "והשיב את הגזלה" מכל מקום. אף לשיטתו יש מצב שבו אדם התחייב בעשה ולא עבר על הלאו

מדברי רש"י אלה יש ללמוד שהחידוש בגמרא אפילו לר' יהודה, וכל שכן לדעת חכמים, שאם נטל את האם על-מנת לשלחה לא עבר על הלאו. אולם יש החולקים על רש"י בעניין זה: הרמב"ם לא הזכיר בהלכותיו שהנוטל על-מנת לשלח לא עבר על הלאו וכבר תמה על כך ה"מנחת חינוך", אך המהר"פ אומר שאכן לדעת הרמב"ם דין זה אינו להלכה⁵⁴, שכן כל הצורך בגמרא לחדש חידוש זה היה למאן דאמר "ביטלו" ו"לא ביטלו" וכן לר' יהודה, והרמב"ם פסק כחכמים וכמאן דאמר "קיימו" ו"לא קיימו". וכן אומר שכך סובר גם הסמ"ג. לפי מהלך זה, הנוטל אם על בנים על-מנת לשלח - ודאי עבר על הלאו ואין כל אפשרות ליטלם מבלי לעבור על הלאו, ולפי זה העשה של "שלח תשלח" הוא מצווה בדיעבד (עיי' בעמוד 93, דעה ה'), או מצווה שמקיימים אותה ע"י שממשיכים ללכת בדרך, תוך התעלמות מן הקן.

ברם, הסבר זה אינו מתיישב עם דברי הרמב"ם במורה נבוכים (שם ג, מ"ה). כמו כן משמע שיש אפשרות שלא לעבור על הלאו, אלא שיתכן שרוב בני האדם יעדיפו להתעלם, משום שהאפרוחים הצריכים לאמם והביצים שכבר דגרה עליהם, בדרך כלל אינם ראויים לאכילה. נצטרך לומר לפי המהר"פ, שבמורה נבוכים סבר הרמב"ם אחרת. כמו-כן הדברים אינם עולים בקנה אחד עם דברי ספר המצוות (מצוות עשה קמ"ה) ששם משמע שהעשה אינו רק בדיעבד, כפי שהעירונו לעיל (עמוד 100).

אם נרצה ליישב שהרמב"ם הולך בשיטה אחת (ולא חזר בו), נצטרך לומר שסובר להלכה שהנוטל על מנת לשלח לא עבר על הלאו, ומה שאמר הרמב"ם בתחילת הלכות שחיטה שיש מצווה "שלא ליקח האם על הבנים ו"מצווה לשלח האם אם לקחה על הבנים", היינו בין אם לקחה ועבר על איסור, בין אם לקחה בדרך של היתר (כשנטלה על-מנת לשלחה). אלא שעדיין נותר בקושיה מדוע לא הזכיר הרמב"ם את האפשרות של ליטול על-מנת לשלח. ובדרך אגב: להסבר שלדעת הרמב"ם זוהי מצווה קיומית ולא בדיעבד (עיי' בפרק הראשון שיטה ד') היות שלפי הרמב"ם אופן הביצוע הוא על-ידי נטילתה בידיים ושילוחה (ראה פרק אופן קיום המצוה, עמ' 123) צריך לומר שנוטל על מנת לשלח - הוא אחד הציורים עליהם דיברה התורה במפורש באומרה: "כי יקרא... שלח תשלח את האם".

היראים התווה כלל: "וכל היכא דמחייב לשלח, קאי ב'לא תקח". אם נתייחס לכלל זה כ"כלל ברזל", כפי שהבין ה"תועפות ראם"⁵⁵, הרי שהיראים דחה ככל הנראה את האפשרות של ליטול על-מנת לשלח.

לפיכך, נצטרך לומר שיתכן שהוא סובר כמהר"פ, שחידוש זה נצרך רק למאן דאמר "ביטלו" ו"לא ביטלו" או לר' יהודה, ולפי זה יפסוק היראים כמאן דאמר "קיימו" ו"לא קיימו". מה שברור הוא שהיראים סובר שדברי רבא "תשלח" אפילו לדבר מצווה - הם להלכה, שהרי אומר במפורש בהמשך דבריו "ותנן לא יטול האם מעל הבנים אפילו לטהר בה את המצורע. וטעמא דכתיב "תשלח" קרא יתירא כדמסקינן. יש לבדוק אם אכן זוהי דעת היראים.

54 גם ההת"ם סופר סובר שהרמב"ם לא פסק דין זה להלכה, אך מטעם אחר עיי' בחדושויו, חולין דף קמא ע"א ד"ה "לדבר מצוה"

55 אמנם נראה שה"תועפות ראם" עצמו חושב שהיראים מסכים לכך שהנוטל ע"מ לשלח לא עבר על הלאו.

יתכן שדברי היראים אינם "כלל ברזל", וכך הבין ה"עמודי ארזים" ולפי זה יתכן מאד שהיראים מסכים להלכה שנוטל על-מנת לשלח לא עבר על הלאו, אלא שנתחייב בקיום העשה⁵⁶.

ר"י, מבעלי התוספות (קידושין דף לד ע"א, ד"ה "מעקה") סובר אף הוא שדברי הגמרא הנ"ל הם להלכה ואם כן הנוטל על-מנת לשלח קאי בעשה ולא בלא תעשה. ר"י הוסיף ואמר שגם אם אחר-כך אדם זה התחרט ולא שילחה - אין עליו כי אם עשה בלבד. גם ה"רמב"ד (בהשגתו על דברי מהר"י אבן פלאט, המובא באבודרהם בתחילת הלכות ברכות) - נראה שסובר כך להלכה.

ה"מנחת חינוך" סובר אף הוא שהנוטל על-מנת לשלח לא עבר על הלאו. הוסיף ה"מנחת חינוך" ואמר שאם מתה אחר-כך, או אפילו שחטה בידיים - אינו לוקה, שהרי לא עבר על הלאו כלל, ותמה מדוע הרמב"ם לא כתב כך להלכה.

ה"ברכי יוסף" סובר ודאי שתירוץ זה הוא להלכה ולכן הציע שכאשר אדם רוצה לקיים מצות שילוח הקן - "יקחנה שלא לזכות בה אלא שהוא לוקחה כדי לקיים מצות שילוח ואז לא יעבור על לאו דלא תקח". הוא מביא זאת גם בשם הא"ר⁵⁷ הקדוש (י"ד סי' רצ"ב).

י. העשה - תיקון הלאו, או הצלה ממלקות?

יש לדון האם אדם שנטל אם על בנים (שלא על-מנת לשלח) ואחר-כך שילח את האם, תיקן לגמרי את מה שעשה, כאילו לא עשה כלל מעשה של איסור, או שמא לא תיקן לגמרי את מה שעשה, אלא שניצל מעונש מלקות בלבד.

ההשלכה של דיון זה תהיה, למשל, בנוגע לחזרה בתשובה: האם מי שנטל אם על בנים ולבסוף שילחה צריך לשוב בתשובה ולהתוודות על חטאו וכו', או שדי בעצם העובדה שבסופו של דבר שילחה שהרי נמצא שכלל לא עבר על איסור, שכן העשה הוא תיקון גמור ללאו?

במשנה, בסוף מסכת יומא (פרק ח', משנה ח') נאמר:

"תשובה מכפרת על עברות קלות: על עשה ועל לא תעשה. ועל החמורות היא תולה עד שיבוא יום הכיפורים ויכפר".

שואלת על-כך הגמרא:

אם התשובה מכפרת אפילו על לאו, כל שכן שתכפר על עשה! "אמר רב יהודה: הכי קאמר: על עשה ועל לא תעשה שניתק לעשה...". אשר ללאוים גמורים - הגמרא הביאה בעניין זה מחלוקת תנאים.

⁵⁶ "עמודי הארזים" ביסס את דבריו על הגמרא שציטטנו לעיל. הוא אומר שלא ייתכן שהיראים סובר שאין אפשרות להתחייב בקיום העשה מבלי לעבור על הלאו, שהרי הגמרא הביאה אפשרות כזו בנוטל ע"מ לשלח. לכן הוא מפרש שהיראים בא לומר שלא תאמר שכל מה שנתרבה לשילוח, כמו קן שיש בו רק אפרוח אחד - יעבור רק על עשה ולא על לאו. לדברי "עמודי הארזים" עצמו פשוט שהיראים פסק להלכה שנוטל ע"מ לשלח לא עבר על הלאו, ורק נתחייב בקיום העשה.

⁵⁷ הרוצה להרחיב בנושא זה, יעיין בספר שילוח הקן, מאת הרב ידידיה ברנסדורפר, ניו-יורק ה'תשמ"א, עמ' ק"ה - קכ"ב.

מדברי גמרא זו נראה, שלא הניתק לעשה - טעון חזרה בתשובה כדי שיתכפר. ברם, אין מכאן ראיה לדיונו, שכן יתכן שהגמרא שם דיברה על מי שגזל ואחר-כך השיב את הגזילה, למשל. אדם זה גזל, אלא שהשיב את הגזילה ולא ניתן לומר עליו שלא גזל כלל (כי חטא גם כלפי חברו, ועל זה ודאי עליו לבקש מחברו מחילה בנפרד. כידוע על זה גם יוה"כ אינו מכפר). לעומת זאת, בשילוח הקן אפשר לומר שתיקן לגמרי והינו כאילו לא נטל כלל אם על בנים, או כאילו נטל על-מנת לשלח (לסוברים שבמקרה זה אינו עובר על הלאו).

כמו כן יתכן שהגמרא דיברה על מי שקיים את העשה משום שחזר בתשובה. על אדם זה נאמר ש"אינו זז משם עד שמוחלין לו". מה שברור הוא שאין מדובר בעובר על לאו הניתק לעשה ולא קיים העשה כגון שמתה האם, שבמקרה זה עבר אף על הלאו ודינו כעובר על לאו גמור.

בפירוש קרבן נתנאל על הרא"ש (יומא פרק שמיני, אות י"ז ברא"ש, הערה ס') נאמר:

על עשה ועל לא תעשה שניתק לעשה - כגון שנטל האם על הבנים. אבל בגזל, אף שהוא ניתק לעשה, אין התשובה מכפרת עד שירצה את חברו והשיב את הגזילה אשר גזל. ובלאו הניתק לעשה שבינו לבין המקום, הדין כך: אם מתוך תשובה קיים עשה שבו - מתכפר לגמרי, מיד. ואם לאו - הרי בידו ב' עבירות, ובתשובה מתכפר העשה מיד, אבל על לא תעשה אין לו מחילה גמורה עד שיבוא יום הכיפורים, שהרי ארבעים בכתפיה.

לעומת זאת, מלשון ספר החינוך נראה שבעניין זה, היינו, אדם שנטל אם על בנים ושילחה, תיקן לגמרי את הלאו, וכה דבריו:

אבל כל זמן ששלחה קודם שתמות, אע"פ שלא שלחה בשעה שלקחה - לא ביטל הלאו ולא העשה, מכיון שהתורה נתקו לעשה והרי קיימו. ואעפ"כ אין ראוי לעשות כן, דשמה תמות... ועוד, שהזריזין מקדימין למצוות...

בעל "ספר החינוך" אינו מציין בדבריו שאין לעשות זאת מפני שזהו מעשה של איסור, משום שלדעתו אם שילחה קודם שמתה - כלל לא עבר על איסור (מצב שהוא מעבר לתיקון גמור!). אמנם יתכן שהוא אומר זאת על אדם שנטל כדי לשלח, או שחזר בתשובה ומתוך תשובתו קיים את העשה.

מלשון הרמב"ם נראה שבשעה שנטלה עבר על האיסור, אלא שאינו לוקה "ואם שלחה אחר שלקחה - פטור". לפי זה נראה שלדעתו אדם זה חייב לשוב בתשובה.⁵⁸

יא. אופן קיום המצווה

האם משלחים את הקן ע"י הבהלת האם וגרימה לכך שתפרח, או שיש צורך לקחת אותה בידיים ולהפריחה? אולי די בכך שלוקח את הבנים ומתעלם מן האם, וזהו השילוח שלה (שאינו לוקחה גם כן)?

58. סוגיה זו צריכה עיון, ואלה הם מראי מקומות אחדים בלבד. עיין גם ביומא דף לו ע"א במחלוקת על מה עולה באה לכפר, וברש"י שם וכן בתוספתא מנחות פ"ב הי"ב

בתוספתא (חולין דף י"ב) נאמר: "נטל את האם, ולא הספיק לטול את הבנים עד שמתו, או עד שנעשו טריפה - פטור משלח", ומכאן ראייה לכאורה שהשילוח נעשה ע"י נטילתה.

בגמרא (חולין דף קמא ע"ב) שנינו:

במה משלחה? רב הונא אמר: ברגליה. רב יהודה אמר: באגפיה. רב הונא אמר ברגליה, דכתיב: "משלחי רגל השור והחמור". רב יהודה אמר באגפיה - דהא כנפיה נינהו. ההוא דגזיניהו לגפה ושלחה ואחר-כך תפשה. נגדיה רב יהודה. אמר ליה: זיל רבי לה גדפיה ושלחה.

הגמרא אומרת שרב יהודה סובר כרבנן, והמלקות שהלקהו הם מכת מרדות מדרבנן.

רש"י פירש שני פירושים:

א. מחלוקת היא במה משלחים את הציפור. לפי רב הונא יאחזנה ברגליה וישלחנה, ולפי רב יהודה - אוחזה בכנפה ומשלחה.

ב. (הנראה יותר לרש"י): רב הונא סבר שאם תלש כנפיה ואח"כ שלחה - נפטור ממצות שילוח כיון שהלכה 2-3 פסיעות, ומותר לו לשוב ולתופסה. אבל רב יהודה סובר שצריך שתוכל לעוף בכנפיה. לפירוש זה מביא רש"י ראייה מן המעשה שהובא מיד אחר-כך: רב יהודה אילץ את האדם שגזז כנפיה להשהותה אצלו עד שיגדלו כנפיה ואז לשלחה, מכאן שהוא הולך לשיטתו שאין שילוח העוף על-ידי הליכתו ברגל, אלא צריך שיוכל לעוף.

הרמב"ם פסק להלכה כרב יהודה (פרק י"ג הל' שחיטה, הלכה ה')

וכיצד משלח האם? אוחזה בכנפיה ומפריחה.

וכן הביא גם את המעשה שהובא לעיל להלכה (הלכה ד', שם):

נטל אם על הבנים וקצץ אגפיה כדי שלא תעוף ושילחה - מכין אותנו מכת מרדות, ומשהה אותה אצלו עד שיגדלו כנפיה ומשלחה. ואם מתה קודם לזה או ברחת ואבדה - לוקה, שהרי לא קיים עשה שבה.

האחרונים (שירת חת"ם סופר, אורח - חיים סימן ק, לחם משנה כאן, הגר"א בסימן רצ"ב ס"ק ט') גורסים שישנה כאן מחלוקת בין רש"י לרמב"ם:

לדעת רש"י (בפירושו השני, שאותו הוא מקבל) - די בכך שיש לה כנפיים ויכולה לפרוח בהם. אינו צריך לאחוז אותה בהם ולשלחה. אבל הרמב"ם פירש את הסוגיה כפירוש הראשון של רש"י, ועל-כן השילוח לדעתו צריך להיות ממש בידיים: לאוחזה בכנפיה ולשלחה⁵⁹. לא ברור אם לדעת הרמב"ם דין זה הוא לעיכובא או רק לכתחילה⁶⁰.

59. יש מי שאומר שמה שהרמב"ם מצריך לשלח בידיו ממש, היינו רק למי שנטל בידו אם על בנים, אבל מי שלא נטלם - יכול להפריחה על-ידי השמעת קול וכדו' ובכך לשלחה (הרב דן שווארץ בספר "קן הציפור השלם", עמ' כ"ח).

60. מתשובת חת"ם הנ"ל משמע שזה לעיכובא, אך יש חולקים. עיי' בספר "קן הציפור השלם" עמ' כ"ח-כ"ט, מש"כ בשם הרב מסעטמאר. מחלוקת זו אינה נוגעת רק לעצם השילוח. יש לה השלכה גם להלכות אחרות, למשל: האם מותר לשלח קן בשבת. החת"ם סופר (בתשובה הנ"ל) אומר שלדעת הרמב"ם אסור לשלח קן בשבת, שהרי ודאי אסור לתופסה בידו בשבת. הוא מוסיף, שאפילו להפריח נראה לו שאין זה טוב,

הסמ"ג אומר שהרי"ף פסק כרב יהודה (שמשלחה בכנפיה) ומשמע שאף הסמ"ג עצמו סובר כך להלכה. ה"מנחת חינוך" מביא להלכה בשם הרמב"ם והשו"ע כרב יהודה, שעליו לאוחזה בכנפיה ולהפריחה⁶¹.

יב. האם ישנם אופנים נוספים לשילוח הקן?

רבנו יוסף חיים אומר (בספר שו"ת תורה לשמה, תשובה רע"ח), שאם לקח אדם את האם, שם אותה בלול צר וסגר עליה הפתח, ואחר-כך בא לקיים מצות שילוח, ולא תפשה בידו, אלא רק פתח לה את פתח הלול כדי שתצא - קיים בכך מצות שילוח הקן, שהיות שטבע העוף הסגור במקום צר לברוח מיד כשפותחים לו הפתח - נחשב הדבר כאילו מכוחו פרח.

יג. "ואת הבנים תקח לך"

מה פירוש המילים "תקח לך"? האם התורה מצוה אותנו לקחת את הבנים? או שמא כוונתה היא שמותר לקחתם, ובלבד שלא תלקח האם (או אותם עם אימם - בהתאם לדעות שהובאו בפרק הראשון)?

ישנה אפשרות הבנה נוספת: רק כאשר אתה רוצה לקחת את הבנים - עליך לשלח. אם לא, אתה יכול להמשיך בדרכך.

הבה נעיין בדברי חז"ל בעניין זה. הגמרא (בבא מציעא דף קב ע"א וחולין דף קמא ע"ב) אומרת:

דאמר רב יהודה אמר רב: אסור לזכות בניצים כל זמן⁶² שהאם רובצת עליהן, שנאמר: "שלח תשלח את האם", והדר: "את⁶³ הבנים תקח לך".

נראה שלדעת רב אין הפסוק בא לחייב לקחת הבנים, אלא לשלול מצב אחר, בו לוקח את הבנים לפני שילוח האם.

המשנה (חולין פרק י"ב, משנה ד') מביאה מחלוקת בין ר' יהודה לחכמים:

"הנוטל אם על הבנים. ר' יהודה אומר: לוקה ואינו משלח, וחכמים אומרים: משלח ואינו לוקה. זה הכלל: כל מצות לא תעשה שיש בה קום עשה - אין לוקח עליה".

החת"ם סופר אומר שהשאלה בה אנו דנים היא לכאורה מחלוקתם של ר' יהודה וחכמים. לדעת ר' יהודה "שלח" - מעיקרא משמע. לא תקח אלא תשלח. נמצא שזוהי מצווה חיובית. אם כן עיקר המצווה הוא השילוח, אף אם אינו חפץ בבנים. אבל לדעת חכמים, "שלח תשלח" הינו ניתוק של הלאו, ואם כן עיקר הפסוק איננו העשה לשלח, אלא האיסור: שאם בא לקחת, אל יקח אם על בנים ואם עבר ונטל -

שהיות שלרמב"ם אינו יוצא בכך ידי חובת המצווה - נמצא שהתאכזר שלא לצורך, והמתחסד בזה אין רוח חכמים נוחה הימנו

61. עיין בשו"ע, סימן רצ"ב סעיף ד'. מדבריו אמנם מוכח שפסק כרב יהודה, אך ייתכן מאד שהוא מפרש כפירושו השני של רש"י. הוא לא כתב: "אוחזה בכנפיה ומשלחה", אלא: "ישלחנה מיד עם כנפיה כדי שתוכל לפרוח"

62. במסכת חולין דף לא כתובות המילים "כל זמן"

63. במסכת חולין דף לא נזכרה המילה "את"

יש לו תקנה לשלח ולהפטר ממלקות. לדבריהם נראה שאין חיוב לחזר אחר מצווה זו, אלא היא מצווה קיומית או אולי בדיעבד (ראה בפרק הראשון).
 אולם את הראיה הזו יש לדחות. נראה בפשטות, שהפוסקים ששילוח הקן הוא מצווה חיובית לא הבינו כחת"ם סופר, שהרי ודאי שהם לא סברו כרבי יהודה (יחיד ורבים - הלכה כרבים) ואף על פי כן, אמרו מה שאמרו. הם סוברים כנראה שאף לחכמים זוהי מצווה חיובית, אלא שהיא גם ניתוק של הלאו למי שעבר עליו. לעיל (בפרק "הגדרת האיסור") הבאנו את דברי התוספתא, האומרת (חולין פרק י', פסקה ב):

נטל את האם, ולא הספיק ליטול את הבנים עד שמתו, או עד שנעשו טריפה - פטור מלשלח. נטל את האם ואח"כ נטל את הבנים - חייב לשלח. את הבנים ואחר-כך נטל את האם - פטור מלשלח. אחד נוטל את האם ואחד נוטל את הבנים - הנוטל את האם - חייב.

מדברי התוספתא נראה בבירור, שנטילת הבנים היא תנאי למצווה. רק אם נטל אדם אם ובנים ע"פ סדר זה (אם תחילה ואח"כ בנים, או אולי שניהם יחד) - חייב לשלח. אם נוטל הבנים תחילה - נוצר מצב שהאם כבר איננה על הבנים ולכן פטור מלשלחה. מדברי התוספתא נראה עוד שזוהי מצווה קיומית ולא חיובית (עיי' בפרק הראשון). ברם, נראה שדברי התוספתא הללו לא נפסקו להלכה. הראשונים כלל לא הזכירו שרק אם נוטל האם תחילה ואח"כ הבנים - חייב לשלח (גם לא הרמב"ם וסיעתו, הסוברים שהאיסור הוא רק אם נוטל את שניהם)⁶⁴. בנוגע לשאלה שהועלתה לעיל ישנן דעות בראשונים ובאחרונים כמספר האפשרויות:

החכם צבי נשאל אם אדם ששילח אם ובנים קיים מצות שילוח הקן, או שצריך לקחת את הבנים כדי לקיים המצווה. הוא הסיק שלקחת הבנים היא רשות ועל-כן גם אדם שלקח את שניהם קיים מצות שילוח הקן (ע"ש בראיותיו).
 לעומתו הבית לחם יהודה (נורה דעה סימן רצ"ב) כותב שעל פי טעמו של הזוהר שלקחת הבנים מעוררת רחמי שמים על ידי צערה של האם - יש לקחת את הבנים, שאם שילח הבנים גם כן - אין האם צועקת. דוחה את דבריו של החכם צבי. גם ה"ברכי יוסף" סובר כסברת ה"בית לחם יהודה" (בהנהגותיו לשו"ע ובשיורי ברכה שם אות ב). הוא מוסיף (שם), שאמנם אם שילח הבנים חייב לשלח גם את האם וקיים בזה "שלח תשלח את האם", אך לעולם לא קיים המצווה כמאמרה עד שישלח האם ויקח הבנים.

נמצאנו למדים ע"פ "בית לחם יהודה", שהפוסקים הסוברים כזוהר (שו"ת חוות יאיר, האר"י הקדוש, ברכי יוסף ואחרים) יסברו שצריך לקחת את הבנים. שיטה שלישית סוברת, שהמילים "והבנים תקח לך" הינן תנאי ואינן מצווה בפני עצמן, היינו, שרק אם רצונך בבנים - שלח את האם וקח את הבנים. אם לאו - יכול אתה להמשיך בדרכך (זו דעה ג' בפרק הראשון, עמ' 93 ואולי גם דעה ד' שם).

64 פירוש "חסדי דוד" על התוספתא הנ"ל אומר שהיא לא נפסקה להלכה. לדבריו המשפט האחרון "אחד נוטל את האם ואחד נוטל את הבנים" וכ"ו זו דעה של תנא אחד, המזוהה עם התנאים של המשנה, הסוברים שהחיוב הוא גם אם נטל את האם ושילח את הבנים - עיי' בסוף פרק "הגדרת האיסור".

דעה זו נזכרה במפורש בפירוש רבנו בחיי על התורה כאן (דברים כב, ז בסוף הדיבור). הוא אומר שחז"ל לא תקנו ברכה על מצווה זו משום שאין חייב לחזר אחריה כשאר מצוות, אלא כשיזדמן לו. "ועוד, שאינו חייב בשילוח אלא כשהוא רוצה ליקח הבנים". מפורש כאן שרק מי שרוצה ליקח הבנים - חייב לשלח, ואם כן "ואת הבנים תקח לך" זהו תנאי למצווה. החת"ם סופר, אומר שכן סוברים גם הרמב"ם והרמב"ן. ע"פ דברי הרמב"ם והרמב"ן טעם מצווה זו הוא כדי שלא נתאכזר. אמנם כשיש בדבר צורך לאדם - מותר לשלח אותה וליקח הבנים, אע"פ שנגרם לה צער, אבל כשאין בדבר צורך לאדם נראה שלא רק שאין חיוב לשלח, אלא שזוהי אכזריות, לצער בעלי חיים בחינם⁶⁵. החת"ם סופר אומר שאע"פ שלפי טעם הזוהר צריך לשלח אם אינו חפץ בבנים (כדברי החוות יאיר סימן ס"ז) ואם לצורך אכילתו של האדם הותר לצער בע"ח, כל שכן לצורך גבוה. מכל מקום הש"ס חולק על-כך וידוע שכאשר הנגלה והנסתר חולקים - הלכה כנגלה⁶⁶.

(מכאן מסיק החת"ם סופר גם בנוגע לשאלה נוספת, על שילוח הקן בשבת. הוא אומר שהיות שבשבת אי-אפשר לקיים את המצווה לפי הרמב"ם, משום שצריך לדעתו לשלח בידים - אם אכן זו אכזריות להבהילה ולהפריחה. "והמתחסד בזה - אין רוח חכמים נוחה הימנו").

עלינו להעיר כאן הערה חשובה. גם לאותם הסוברים שרצונו לקחת את הבנים הוא תנאי למצווה, אם אדם התחייב כבר במצווה (ראה בעניין זה בפרק הראשון. על כל פנים אם לקח אם ובנים, לכל הדעות התחייב). אם הבנים מתו, פרחו וכדו' לא נפטר מלקיים המצווה. כך אומר "ערוך השולחן" בדעת הרמב"ם (י"ד סי' רצ"ב) וכמו-כן ה"ברכי יוסף" (בהערותיו לשו"ע, סימן רצ"ב סעיף ו', בשלהי דבריו).

יד. משורשי המצווה

טעמים רבים נאמרו במצווה זו, לחלקם ישנן גם השלכות הלכתיות. בתורה נאמר על מצווה זו:

למען ייטב לך והארכת ימים.

לדעת מרבית הפוסקים והפרשנים אמירה זו אינה נימוק, כי אם מתן שכרו של מקיים המצווה⁶⁷.

יוצא מן הכלל בעניין זה הוא האברבנאל. לדעתו ישנו כאן נימוק: התורה כיוונה לתועלתו של האדם - המשך קיומו של המין והתרבותו כך שהאדם יוכל להנות ממנו

⁶⁵ וכן כתב בשו"ת "גבעת פנחס" (מכתב יד), ח"א, סימן ל"ג, הובאו דבריו ב"ברכי יוסף" בקונטרס אחרון ליו"ד סימן רצ"ב אות ב'

⁶⁶ האם הנגלה אכן חולק על הנסתר בזה? החת"ם סופר סובר שכן. עיין בתשובה הנ"ל ראיותיו לזה. אבל בית לחם יהודה סובר שאין מחלוקת מפורשת, והיות שכן, ההלכה כנסתה. גם ה"ברכי יוסף" (בקונטרס אחרון ליו"ד סימן רצ"ב אות ב') אומר שלא מצא ראיה החלטית לדבריו של הגבעת פנחס שהבאנו בהערה ⁶⁵, ועל כן הוא מכריע: "ואמינא, לא מסתפינא, זאשריו לזה שמקיים מצות עשה, ומה צורך יותר יש לאדם כי אם לקיים מצוות בוראו וקבלת דבנו האר"י זצ"ל תכריע".

⁶⁷ רמב"ן שמות כג, כב; מצודת ציון יחזקאל ו, ו; רמב"ם, פרק ח' מהלכות תשובה הלכה א'; שם, פרק ט' הלכה א' ועוד

פעמים נוספות בעתיד. בדומה לכך, התירה התורה לכרות הפרי ואסרה את כריתת העץ. כך מסביר האברבנאל גם את המילים "והארכת ימים": "רצונו לומר כיוון שאתה עתיד להאריך ימים בארץ, הנה אתה צריך אל התמדת ההויה במזונות, כדי שיספיק אליך בהזנת ימים רבים".

יש אומרים שזוהי גזירת הכתוב, תוך הדגשה שהטעם איננו רחמים "שאלו היה מפני הרחמים, לא היה מתיר לנו השחיטה כל עיקר"⁶⁸. רבים הזכירו את הטעם של רחמים⁶⁹, החל ממדרש אגדה וכלה בראשונים. טעם זה מתחלק למספר חלקים:

א. התורה אסרה עלינו לצער את בעלי-החיים, משום שהקב"ה ריחם עליהם, כלשון המדרש: "כך נתמלא רחמים על העופות"⁷⁰.

ב. התורה רצתה לחנכנו שלא נתאכזר ושנקנה את מידת הרחמים⁷¹.

ג. נטילת האם עם הבנים כאחד, הינה על דרך אכזריות ורעבתנות⁷².

עוד אמרו המפרשים: התורה אסרה עלינו להכרית את המין. הזכרנו לעיל את דברי האברבנאל האומר שבכך ישנה תועלת לאדם, אך יש אומרים שאין זו הסיבה (יש אומרים שאע"פ שהותרה שחיטה, לא הותרה הכחדת המין⁷³; יש האומרים שזו אכזריות; וכן יש האומרים שהקב"ה רוצה בקיום המין ועל כן אסר זאת ועוד)⁷⁴. בנוגע לדברי המשנה ש"האומר על קן ציפור יגיעו רחמין... משתקין אותו" עיין בהערת השוליים כאן⁷⁵.

68. רמב"ם בפירושו המשניות: ברכות פרק ה', משנה ג', מגילה פרק ד', משנה ז'; פרק ט' מהלכות תפילה הלכה ז', מהר"ל גור אריה עה"ת כאן, ותפארת ישראל פרק ו'.

69. הטעם של רחמים בכלל, נזכר במקורות רבים נוספים: מדרש שוחר טוב, תהילים כ"ב, תהילים מהדורת בוכר שם, ירושלמי פאה א' א', תנחומא בוכר, עקב, סימן ג', תנחומא ורשא, עקב, סימן ב'; פסיקתא רבתי פרק כ"ג פסקה נ"א; ילקוט שמעוני נ"ך, משלי רמז תתקל"ז; ספורנו עה"ת כאן, רס"ג "הנבחר באמונות ובדעות", מהדורת הרב קאפח עמ' קפ"ו; רמב"ם, מורה הנבוכים חלק שלישי פרק מ"ח. ברמב"ם וברס"ג יש להסתפק אם הבינו כטעם א' או כטעם ב'. עיי' בהערותיו של הרב קאפח ברמב"ם וברס"ג שם.

70. דברים רבה מהדורת וילנא, פרשה ו', ד"ה "כי תצא"; מהדורת ליברמן פרשת "כי תצא", ד"ה א'; ויקרא רבה הוצאת מרגליות אות כ"ז, תנחומא ורשא, אמור י"ג.

71. רמב"ן בפירושו לתורה כאן, רבנו בחיי כאן, המאירי בפירושו למשנה בברכות פרק ה' משנה ג' (דף לג ע"ב), ובמגילה פרק ד' משנה ח' (דף כה ע"ב).

72. חזקוני בפירושו לתורה כאן, ראב"ע ורשב"ם.

73. רמב"ן בפירושו לתורה כאן, ועוד.

74. רמב"ן כאן, רבנו בחיי כאן, ספר החינוך (עיי' בהמשך דברינו כאן).

75. הטעם המופיע במדרש, שהקב"ה נתמלא רחמים על העופות עומד בסתירה לזכר המשנה. המשנה (בברכות פרק ה' משנה ה' ובמגילה פרק "הקורא עומד" משנה ט') אומרת: "(האומר) על קן ציפור יגיעו רחמין... משתקין אותו". בגמרא נאמרו לכך שני טעמים: א. מטיל קינאה במעשה בראשית (לומר שחם על אלו ולא על מינים אחרים). ב. עושה מידותיו (וי"ג מצוותיו) של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזירות בירושלמי נזכר טעם נוסף: נותן קצבה למידותיו של הקב"ה. לטעם זה, גירסת המשנה היא: "האומר על קן ציפור יגיעו רחמין".

לטעם ב' בבבלי, וכן לטעם הירושלמי יש כאן סתירה של ממש, וייתכן שזו מחלוקת. הרמב"ן הסביר שלא הקב"ה ריחם, אלא רצה ללמד אותנו שאנו נרחם. זה טוב רק לחלק מן השיטות, אך אינו מתיישב עם דברי המדרש. הקושיא הגדולה היא לדעת הרמב"ם שמחד פסק את המשנה להלכה, ומאידך הביא במורה הנבוכים את הטעם של רחמים. יש אומרים שאין להקשות באופן כללי על סתירות ממורה נבוכים ליד החזקה. מורה הנבוכים נועד לנבוכים, ולהם הרמב"ם כותב מה שיש לומר להם. אולי להם כן צריך לתת טעמים. יש מיישבים שהבעיה היא לומר טעם כזה בתפילה (עיין בהקדמת הרצ"ה לעולת ראי"ה, עמוד י' ועיין

יש גורסים שמטרת התורה היתה שהאדם יוותר על לקיחת הבנים, שהואיל והם קטנים וברוב המקרים אינם ראויים לאכילה, יימנע באופן זה מלקיחת הקן וימשיך לדרכו. לפי טעם זה, רצוי שאדם לא ישלח את הקן, אלא ימשיך לדרכו ויתעלם מן הקן (עי' לעיל בפרק סוג המצווה, עמ' 92).⁷⁶

במדרש רבה נזכר טעם אחר (מהדורת וילנא, פרשה ו' ד"ה ה' "דבר אחר שלח תשלח"):

אמר ר"א: לא היה צריך לומר כן! אלא, אמר הקב"ה: הואיל ונתעסק בכבודו של עולם ובתיקונו של עולם כדי [כדאי] שתנצל.

העוף עוסק כעת בישוב העולם. הציפור יכולה היתה לפרוח ולהציל את עצמה. היא בכל זאת אינה בורחת, משום שהיא מרחמת על בניה ולכן אסר ה' על האדם לקחתה.⁷⁷ ניתן להטעים זאת ולומר שהיות והיא עוסקת בישוב העולם ועושה פעולה חיובית, אסור לאדם לנצל עובדה זו לרעתה וללכדה.⁷⁸

ספר החינוך סובר שמצווה זו מלמדת אותנו שיעור חשוב באמונה:

לתת אל ליבנו שהשגחת הא-ל ברוך הוא על בריותיו במין האדם - בפרט, ובשאר מיני בעלי החיים - דרך כלל.

התבוננות זו מביאה את האדם למסקנה שאף אחד מהמינים שברא הקב"ה לא כלה ואבד מיום שנבראו, משום שזהו רצון ה'. ובמקביל לכך גם האדם: כשישמור את מצוות בוראו, ישיג עליו ה' ויתקיים גופו זמן רב בעולם הזה ('והארכת ימים') ונפשו לעד לעולם הבא. על דרך של מידה כנגד מידה.⁷⁹

בעל הכלי יקר בפירושו כאן אומר שמצווה זו מחזקת את האמונה בחידוש העולם, להוציא מדעת מאמיני הקדמות, שלדעתם אין יתרון למוליד על הנוולד, ואילו אנו מאמינים שהמוליד הראשון יתברך, חלק מכבודו לכל המולידים המושפעים מאתו יתברך, טעם זה נוגע למצוות כיבוד אב ואם ושילוח הקן.

טעמים נוספים נאמרו על דרך הסוד.⁸⁰ (עי' בפרק "שלח תשלח - סוג המצווה", עמ' 92) בזוהר נזכר טעם מיוחד, שהואיל ויש לו השלכה הלכתית נביא אותו כאן: לדעת הזוהר, הציפור אכן מצטערת מאד כאשר היא חוזרת לקן ורואה שבניה נלקחו

טור או"ח סימן ק"ג יש מחלוקת בעניין זה אם דווקא בתפילה או אף שלא בתפילה ועי' כתבי רמב"ן מהדורת הרב שעוונעאל חלק ב', עמ' תקמ"ז

דרך אגב, ניתן לומר שהתנגדותם של חז"ל לאמירה מעין זו "על קן ציפור יגיעו רחמיך" היתה קשורה למאבק בכתות שהיוו את הבסיס להתפתחות הנצרות, וכך משמע מהקשר ההלכות בברכות ובמגילה ("על טוב יזכר שמך", "מודים" "מודים", "איני עובד לפני התיבה בצבועין" וכי). הנוצרים הדגישו באופן מיוחד את נושא הרחמים, תוך התפארות בכך שהם יותר רחמים מן היהודים, רחמנות שגרמה אח"כ לעיוותים ולאכזריות נוראה כלפי רחמנים

76. רלב"ג בפירושו לתורה כאן, רמב"ם מו"נ חלק ג' פרק מ"ח. ועי' במהדורת הרב קאפח הערה 23 שם.

77. יתכן שגל פי מדרש זה יובן מה סוכרים המדרשים שהביאו את הטעם של רחמים מדוע הקב"ה ריחם על אלה וכביכול לא ריחם על בעלי חיים אחרים. ודו"ק.

78. עי' רמב"ם פ"ג משחיטה, הלכה ז. ועי' ש באור שמח ובחתם סופר בחידושו לחולין דף קל"ט ע"ב ד"ה "יכול".

79. המאירי (ברכות דף ל"ג ע"ב ומגילה דף כ"ה ע"ב) אומר שזו הבעיה ב"האומר על קן ציפור יגיעו רחמיך", שהוא מייחס השגחה פרטית על בעלי-החיים

80. עי' ברמב"ן וברבנו בחיי כאן. הרשב"א אומר שמצווה זו רומזת באמיתות ידיעת החכמה והאמונה, מה "אשר ל ימד ולא יספר"

ואינם (בניגוד למצדדי הטעם של הרחמים, האומרים שאין הציפור מצטערת, כי אינה רואה שלוקחים את בניה) - עד כדי רצון להתאבד. צער האם גורם להתעוררות רחמי שמים כללית. בכלל זה מתעוררים גם רחמי שמים על בני האדם: על כל הנוודים ממקום למקום, וסולח ה' לעוונותיהם ומרחם עליהם ועל כל העולם. ייתכן שהזהר רומז בדבריו לעם ישראל "מפני חטאינו גלינו מארצנו", ושילוח הקן גורם, איפוא, לרחמים ולסליחת העוונות שבגינן גלינו, והדבר מקרב את הגאולה, כפי שאומר המדרש⁸¹ שמצווה זו מקרבת את בואו של מלך המשיח.

ישנו טעם עמוק על פי הסוד (הנזכר במדרש רבי נחוניא בן הקנה), שהזכירוהו הרמב"ן ורבנו בחיי. את הטעם עצמו לא נביא כאן, אך יש מקום להביא את דברי האברבנאל עליו. לדעתו, הטעם איננו על דרך הסוד, אלא בא לומר שהמצווה מרמזת על תפקידנו בעולם. הציפור היא הנפש. היא מגיעה אלינו מגבהי מרומים, והיא הנשמה שבגוף. האדם משתמש בה שלא כדרכה ומענה אותה בכל יום עד שכלו כוחותיה. מצוה אותנו התורה לשחרר את הנפש למען תשוב למקורה, ואנו צריכים להשתדל לפרות ולרבות ממנה בנים ובני בנים, דהיינו: מצוות ומעשים טובים. כאשר יגיע תור הציפור להמלט אל מקורה, אזי "שלח תשלח את האם" הרוח תשוב (בעל כורחנו כמובן, אל האלוקים אשר נתנה), "ואת הבנים (היינו: מצוות ומעשים טובים) תיקח לך, למען ייטב לך והארכת ימים" לעולם הבא. וזהו הקשר בין המצווה לבין קירוב בוא הגאולה.

81. דברים רבה (ליברמן) פרשת "כי תצא" פסוק ז', ועוד.